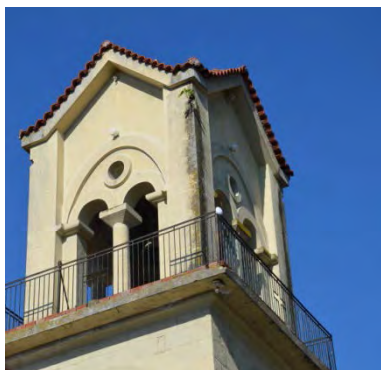


ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ
ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
Π.Μ.Σ.
ΑΣΤΙΚΗ ΑΝΑΠΛΑΣΗ & ΑΝΑΠΤΥΞΗ



ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ:

‘Η ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ
ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΩΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟ ΑΣΤΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ.
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΤΩΝ ΤΡΙΚΑΛΩΝ.’



ΙΩΑΝΝΑ ΠΑΠΑΪΩΑΝΝΟΥ
Αρχιτέκτων Μηχανικός

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια:
Α. ΓΟΣΠΟΔΙΝΗ



ΜΕΛΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗΣ:
Β. ΚΑΛΛΙΩΡΑΣ
Δ. ΤΣΕΛΙΟΣ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2017

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα τελευταία χρόνια παρατηρείται αυξανόμενο ενδιαφέρον για την Αρχιτεκτονική Κληρονομιά. Έχει διαπιστωθεί η αξία διατήρησής της και έχουν επισημανθεί τα πολλαπλά οφέλη – οικονομικά, πολιτιστικά, κοινωνικά, πολιτικά, κ.ά.- που απορρέουν από την προστασία και ανάδειξή της.

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η διερεύνηση του ρόλου της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς ως εργαλείο αστικής ανάπτυξης στην περίπτωση της πόλης των Τρικάλων. Αρχικά, διερευνώνται οι έννοιες της Πολιτιστικής και Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς, γίνεται αναφορά στο πλαίσιο προστασίας τους, μέσα από διεθνή και ευρωπαϊκά θεσμικά κείμενα και παρουσιάζεται το αντίστοιχο ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο. Στη συνέχεια, καταγράφεται το αρχιτεκτονικό απόθεμα της πόλης, αναλύονται και ταξινομούνται τα χαρακτηριστικά του στοιχεία και καταδεικνύεται η αξιόλογη ποιότητα και η σημαντική αξία του. Τέλος, διατυπώνονται προτάσεις, που περιλαμβάνουν μέτρα και δράσεις με στόχο την αποτελεσματικότερη προστασία και την περαιτέρω ανάδειξη της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Αρχιτεκτονική Κληρονομιά, Ανάπτυξη, Μνημεία, Προστασία, Ανάδειξη, Δικτύωση, Διαδρομές

SUMMARY

Lately we have witnessed an increasingly high interest in Architectural Heritage. The value of preserving our Architectural Heritage has been noted, and even more so the many benefits – economical, cultural, social and political – which may be gained from its protection and promotion.

The objectives of the present study lie in investigating the role of Architectural Heritage as a key instrument in the residential development of the town of Trikala, Greece. Firstly we investigate the notions of Cultural and Architectural Heritage, we discuss the ways in which they can be preserved / protected by quoting relevant international and E.U. Official documents and we present in detail the relevant Greek laws. Furthermore, we list the sites of architectural value in the town of Trikala, we analyze and highlight their qualities and significant value. Last, we offer suggestions which include measures and actions with an aim to successfully preserve and subsequently enhance the Architectural Heritage of our town.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	1
ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ	1
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	2
1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
1.1. Αντικείμενο (Οριοθέτηση του πεδίου μελέτης)	3
1.2. Αφορμή	4
1.3. Σκοπιμότητα	4
1.4. Μεθοδολογία	5
2. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ & ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ	7
2.1. Διεθνή Κείμενα	8
2.2. Ελληνική Νομοθεσία	10
2.3. Η αξία της πολιτιστικής κληρονομιάς	12
3. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΤΡΙΚΑΛΩΝ	15
3.1. Γενικά	15
3.2. Ιστορική Εξέλιξη και Πολεοδομική Συγκρότηση	15
3.3. Η περιοχή μελέτης	21
3.4. Καταγραφή των ενδιαφερόντων κτηρίων	22
4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	56
5. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ	58
6. ΕΠΙΛΟΓΟΣ	66
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α	67
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β	68
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	69

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στη σύγχρονη μεταβιομηχανική αστική πραγματικότητα, όπου οι παραδοσιακές οικονομικές δραστηριότητες βρίσκονται σε παρακμή, η κάθε πόλη αγωνίζεται να ισχυροποιήσει τη θέση της στο σύγχρονο πλαίσιο ανταγωνισμού των πόλεων, επενδύει στο συγκριτικό της πλεονέκτημα και διαμορφώνει τη δική της ισχυρή ταυτότητα, με απώτερο στόχο την ανάπτυξη. Οι πόλεις αγωνίζονται να ανταπεξέλθουν στις νέες προκλήσεις, επιδιώκουν την προσέλκυση δραστηριοτήτων έρευνας και καινοτομίας και αγωνίζονται να βελτιώσουν την ποιότητα ζωής εντός τους, ώστε να γίνουν ελκυστικότερες σε κατοίκους, νέες επιχειρήσεις και επισκέπτες.

Σ' αυτό το νέο ευμετάβλητο αστικό τοπίο, παρατηρείται αυξανόμενο ενδιαφέρον για την Αρχιτεκτονική Κληρονομιά, καθώς αναδεικνύεται σε σημαντικό μοχλό αστικής ανάπτυξης και εμφανίζεται να αποτελεί ανταγωνιστική αιχμή των πόλεων και των περιφερειών ¹.

Σε ό,τι αφορά την ελληνική πραγματικότητα, η γενικευμένη κρίση των τελευταίων χρόνων – οικονομική κυρίως, αλλά και κοινωνική, πολιτική, πολιτισμική κ.ά.- έχει ανατρέψει πολλές από τις σταθερές, που διαμόρφωναν το κυρίαρχο αναπτυξιακό αστικό μοντέλο των τελευταίων δεκαετιών. Έτσι και η πόλη των Τρικάλων, που άλλοτε υπήρξε κέντρο υπηρεσιών, το οποίο σχετίζονταν με προϊόντα του πρωτογενούς και δευτερογενούς τομέα παραγωγής, στις μέρες μας, βιώνει τις συνέπειες της κρίσης και έχει ανάγκη να διαμορφώσει μια νέα ταυτότητα, η οποία θα αποτελεί το στρατηγικό της αναπτυξιακό άξονα. Προς σ' αυτή την κατεύθυνση, είναι ενδιαφέρον να διερευνηθεί ο ρόλος της διαχείρισης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης ως εργαλείο ισόρροπης και ολοκληρωμένης ανάπτυξης.

1.1. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ

Αντικείμενο της παρούσας εργασίας αποτελεί η διερεύνηση του ρόλου της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης των Τρικάλων ως εργαλείο για την ανάπτυξή της. Πιο συγκεκριμένα, αρχικά προσεγγίζεται θεωρητικά η έννοια «Αρχιτεκτονική Κληρονομιά», στη συνέχεια επιχειρείται η συστηματική καταγραφή και η έρευνα των αξιολογών κτηρίων (κηρυγμένων ως μνημείων και μη) της πόλης των Τρικάλων, που

¹ Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η., Ράσκου Ε. (2007).

συνθέτουν το αρχιτεκτονικό απόθεμα της πόλης και τέλος επιχειρείται η διερεύνηση των δυνατοτήτων ανάπτυξης της πόλης των Τρικάλων μέσω της ανάδειξης της Αρχιτεκτονικής της Κληρονομιάς.

1.2. ΑΦΟΡΜΗ

Αφορμή για την εκπόνηση της παρούσας εργασίας αποτελεί η διαπίστωση πως τα Τρίκαλα, μια πόλη με μακραίωνη ιστορία, παρ' όλη την έντονη οικοδομική δραστηριότητα των τελευταίων δεκαετιών, διατηρεί ακόμα στον ιστό της, κτίσματα – μάρτυρες αυτής της ιστορίας. Κάποια από αυτά έχουν προστατευτεί και αξιοποιηθεί, κάποια βρίσκονται σε κίνδυνο, κάποια άλλα έχουν εγκαταλειφθεί, δεν έχει όμως πραγματοποιηθεί μέχρι σήμερα μια έρευνα που να διερευνά την Αρχιτεκτονική Κληρονομιά της πόλης ως σύνολο και να μην εξετάζει τα κτίσματα ως μεμονωμένα κατάλοιπα του παρελθόντος. Θεωρώντας πως η καταγραφή αυτού του αρχιτεκτονικού αποτυπώματος της ιστορίας μπορεί να οδηγήσει στην εξαγωγή σημαντικών συμπερασμάτων και να αποτελέσει εφαλτήριο για μια ολοκληρωμένη και ισόρροπη ανάπτυξη για τον τόπο, κρίνεται σκόπιμη -στα πλαίσια της παρούσας εργασίας- η διερεύνηση του αξιόλογου αρχιτεκτονικού αποθέματος της πόλης.

1.3. ΣΚΟΠΙΜΟΤΗΤΑ

Ο πρώτος στόχος της εργασίας έγκειται στη διερεύνηση της αξίας και της σημασίας της Πολιτιστικής Κληρονομιάς -εν γένει- και της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς -ειδικότερα- για την αστική ανάπτυξη. Μελετάται, λοιπόν, ο ρόλος της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς ως εργαλείο για την απόδοση μιας νέας αναβαθμισμένης φυσιογνωμίας για την πόλη και την ενίσχυση της ταυτότητάς της με απώτερο στόχο την ανάπτυξη.

Ο δεύτερος στόχος της εργασίας αφορά στη μελέτη της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης των Τρικάλων και έγκειται στον εντοπισμό και την καταγραφή όλων των ενδιαφερόντων κτισμάτων, που βρίσκονται στον ιστό της πόλης και τα οποία διασώθηκαν από την έντονη οικοδομική δραστηριότητα των τελευταίων 50 χρόνων. Τα κτίσματα αυτά, που αποτελούν αυθεντικά και χαρακτηριστικά δείγματα της εποχής τους, συγκροτούν το «απόθεμα» της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης. Τον εντοπισμό και την καταγραφή των ενδιαφερόντων κτισμάτων διαδέχεται η τεκμηρίωση

των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους και η αξιολόγηση της κατάστασης και της σημασίας τους. Στόχος της καταγραφής αυτής είναι η μετέπειτα ανάλυση των στοιχείων, που συγκροτούν το αξιόλογο αρχιτεκτονικό απόθεμα, με στόχο την εξαγωγή συμπερασμάτων για τα χαρακτηριστικά, την αξία και την κατάσταση διατήρησής του.

Η προστασία και η ανάδειξη της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς θα μπορούσε να αποδώσει μια νέα, ιδιαίτερη αναβαθμισμένη φυσιογνωμία για την πόλη των Τρικάλων ικανή να αποτελέσει εφελκυστικό ανάπτυξης για τον τόπο. Μιας ανάπτυξης που να μην περιορίζεται σε μια πιθανή οικονομική αναβάθμιση, αλλά να είναι όσο το δυνατό ισόρροπη και ολοκληρωμένη, να είναι δηλαδή ταυτόχρονα κοινωνική, οικονομική, πολιτική, πολιτισμική και πολιτιστική.

Επιδιώκεται, λοιπόν, η κατάδειξη αυτής της αρχιτεκτονικής μοναδικότητας της πόλης των Τρικάλων, ώστε να αναδειχθεί η ιδιαιτερότητά της και να γίνει κτήμα του τρικαλινού λαού. Μ' αυτόν τον τρόπο διαφυλάσσεται η ιστορική μνήμη και αναδεικνύονται τα χνάρια της παράδοσης στο παρόν, τα οποία θα αποτελέσουν τη βάση για τη μελλοντική ανάπτυξη του τόπου.

Τέλος, απώτερος στόχος της παρούσας εργασίας είναι η πρώτη καταγραφή των αξιόλογων κτισμάτων της πόλης των Τρικάλων να αποτελέσει βάση μελέτης για μελλοντικές ανάλογες εργασίες, των οποίων η συγκριτική μελέτη ενδέχεται να οδηγήσει στην εξαγωγή σημαντικών συμπερασμάτων για τη διαχείριση της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης και εν γένει για τη μεταμόρφωση του αστικού ιστού μέσα στο πέρασμα των χρόνων.

1.4 ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

Στο πρώτο μισό της παρούσας εργασίας διερευνάται το θεωρητικό πλαίσιο που διέπει, την έννοια της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς ως στοιχείο της Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Παρατίθενται οι σχετικοί ορισμοί και επιχειρείται η ιστορική αναδρομή των εννοιών. Στη συνέχεια, καταγράφονται τα διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα, που σχετίζονται με την προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς, καθώς επίσης και το αντίστοιχο ελληνικό θεσμικό πλαίσιο. Στη συνέχεια διερευνάται η αξία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς, η σημασία της προστασίας και της ανάδειξής της και ο ρόλος της ως συνιστώσα της αστικής ανάπτυξης.

Το δεύτερο μισό της εργασίας καταλαμβάνει η μελέτη της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης των Τρικάλων. Περιλαμβάνει την ενδελεχή παρατήρηση,

λεπτομερή καταγραφή, συστηματική διερεύνηση και αξιολόγηση όλων των στοιχείων, που συγκροτούν το απόθεμα της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς των Τρικάλων. Η καταγραφή αυτή πραγματοποιείται με επιτόπια έρευνα και ακολουθείται από βιβλιογραφική έρευνα για την ολοκληρωμένη τεκμηρίωση των κτισμάτων αυτών και τη διασύνδεσή τους με την ιστορία του τόπου. Έπεται η επεξεργασία και ανάλυση των στοιχείων, που προέκυψαν από την συλλογή και περιλαμβάνει την κατηγοριοποίησή/ομαδοποίησή τους με στόχο τον προσδιορισμό της ιδιαίτερης αξίας και σημασίας τους. Επιπλέον, επιχειρείται η χωρική αποτύπωση των κτισμάτων αυτών. Στη συνέχεια, επιχειρείται η εξαγωγή συμπερασμάτων, που σχετίζονται με το αρχιτεκτονικό απόθεμα της πόλης, καθώς επίσης και η διατύπωση προτάσεων για την αποτελεσματικότερη προστασία και περαιτέρω ανάδειξή του.

2. ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ

Η προσπάθεια προσδιορισμού του περιεχομένου και της σημασίας της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης των Τρικάλων προϋποθέτει, κατ' αρχάς, την αποσαφήνιση των εννοιών, που σχετίζονται με την Πολιτιστική Κληρονομιά -γενικά- και την Αρχιτεκτονική Κληρονομιά - ειδικότερα. Οι έννοιες αυτές αποκτούν διαφορετικό περιεχόμενο σε κάθε εποχή και συναρτώνται από το κάθε φορά κοινωνικό, οικονομικό και πολιτισμικό περιβάλλον.

Η ανάγκη των σύγχρονων κοινωνιών για την προστασία και ανάδειξη της Πολιτιστικής τους Κληρονομιάς σχετίζεται με την ανάγκη τους για σύνδεση με το παρελθόν και την ιστορία τους. Η ανάγκη αυτή φαίνεται να συνδέεται με δυο σύγχρονα διεθνή φαινόμενα του αναπτυγμένου κόσμου:

α. το νέο μεταβιομηχανικό οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον και τις ιδιαιτερότητές του και

β. την πολιτισμική παγκοσμιοποίηση και την αυξανόμενη «κρίση ταυτότητας» των πόλεων και των περιφερειών.²

Όμως, το ζήτημα της Πολιτιστικής και Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς δεν απασχολούσε ανέκαθεν τις κοινωνίες. Στους αρχαίους χρόνους η προστασία της ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Για πρώτη φορά έκανε την εμφάνισή του στην ελληνιστική εποχή με τη μορφή διάσωσης έργων τέχνης παλιότερων περιόδων και τη διατήρηση και συντήρηση ήδη υπάρχοντων κτισμάτων. Κατά τη βυζαντινή εποχή και την εποχή του Μεσαίωνα -εξαιτίας των ιδιαίτερων πολιτισμικών συνθηκών της εποχής- παρατηρήθηκε εκτεταμένη καταστροφή σημαντικών δημόσιων κτισμάτων, των οποίων η κατασκευή χρονολογούνταν στα αρχαία χρόνια.

Στα χρόνια της Αναγέννησης, όπου τα κυρίαρχα πρότυπα στην τέχνη είχαν σαφείς αναφορές στα ιδεώδη της κλασικής αρχαιότητας και του ρωμαϊκού πολιτισμού, αναγνωρίστηκε η αξία του πολιτισμού των αρχαίων και ρωμαϊκών χρόνων και ταυτόχρονα απαξιώθηκε η πολιτιστική κληρονομιά του Μεσαίωνα. Η τάση αυτή συνεχίστηκε και την εποχή του Μπαρόκ, συντελώντας στην επικράτηση του Νεοκλασικισμού στην αρχιτεκτονική της Ευρώπης.

Το 19^ο αι., λοιπόν, την εποχή δημιουργίας των κρατών εθνών στην Ευρώπη, ταυτόχρονα με την υιοθέτηση νέων προτύπων στην πολεοδομία, που μεταμόρφωσε

² Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η., Ράσκου Ε. (2007).

ανεπιστρεπτί τον ιστό των παλιών μεσαιωνικών πόλεων, παρατηρείται για πρώτη φορά το ενδιαφέρον για την προστασία μεμονωμένων αξιόλογων μνημείων. Το ενδιαφέρον για την προστασία μεμονωμένων σημαντικών κτηρίων - μνημείων συνεχίζεται και τις πρώτες δεκαετίες του 20ου αι. και παίρνει διεθνή μορφή κυρίως μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, όπου γίνεται ευρέως κατανοητή η ανάγκη συντονισμένης δράσης διεθνών διακυβερνητικών οργάνων για τη διαχείριση και την αντιμετώπιση των κινδύνων, που απειλούν την παγκόσμια Πολιτιστική Κληρονομιά.³

Έτσι η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς προσδιορίζεται μέσα από το γενικότερο σχετικό θεσμικό και νομοθετικό πλαίσιο, που αναφέρεται σ' αυτή. Στη συνέχεια παρατίθενται τα σημαντικότερα διεθνή και ευρωπαϊκά κείμενα, δεσμευτικά και μη, που σχετίζονται με την Πολιτιστική και Αρχιτεκτονική Κληρονομιά, καθώς και το αντίστοιχο νομικό και θεσμικό πλαίσιο στην Ελλάδα.

2.1. ΔΙΕΘΝΗ ΚΕΙΜΕΝΑ

Η πρώτη διεθνής πράξη για την προστασία των μνημείων αποτέλεσε η σύνταξη το 1931 της Χάρτας της Αθήνας για την αποκατάσταση των Ιστορικών Μνημείων, αποτέλεσμα της Πρώτης Παγκόσμιας Διάσκεψης των Αρχιτεκτόνων και Τεχνικών. Το κείμενο της Χάρτας αποτελείται από δέκα άρθρα και τα συμπεράσματά της τονίζουν την ανάγκη συγκρότησης νομοθετικού πλαισίου και ίδρυσης φορέων προστασίας των πολιτιστικών αγαθών. Διατυπώνονται νέες μέθοδοι αποκατάστασης και προτάσσεται η ανάγκη για τη συνεργασία επιστημόνων διαφορετικών ειδικοτήτων.

Δύο χρόνια αργότερα το 1933, στη Χάρτα των Αθηνών, που αποτελεί το κείμενο συμπερασμάτων του 4^{ου} Διεθνές Συνεδρίου της Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής (IV CIAM), διατυπώνονται οι πρώτες κατευθύνσεις για την προστασία των ιστορικών πόλεων. Το κείμενο αυτό δημοσιεύεται λίγα χρόνια αργότερα από τον γνωστό αρχιτέκτονα –πολεοδόμο Le Corbuzier.

Τη μεταπολεμική περίοδο, καθοριστική για την προστασία της παγκόσμιας πολιτιστικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς υπήρξε η ίδρυση -το 1945- του Εκπαιδευτικού, Επιστημονικού και Πολιτιστικού Οργανισμού των Ενωμένων Εθνών (UNESCO). Λίγα χρόνια αργότερα -το 1954- πραγματοποιείται, με πρωτοβουλία της Unesco, η Διάσκεψη της Χάγης της οποίας το αποτέλεσμα υπήρξε η «Σύμβαση για την

³ Κόνσολα (2006).

Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών σε Περίπτωση Ένοπλης Σύρραξης». Σκοπός της Σύμβασης υπήρξε η προστασία των πολιτιστικών αγαθών από μελλοντικούς πολέμους, ανάγκη που δημιουργήθηκε μετά τις εκτεταμένες καταστροφές πολιτιστικών αγαθών, που προκάλεσε ο Β' Παγκόσμιος Πόλεμος. Με το κείμενο αυτό, η έννοια του πολιτιστικού αγαθού διευρύνθηκε σημαντικά, καθώς, παράλληλα με το καλλιτεχνικό, προστίθεται και το ιστορικό, αρχαιολογικό και επιστημονικό ενδιαφέρον, ενώ το αγαθό συνδέεται με το έδαφος της χώρας, στην οποία βρίσκεται.⁴

Το 1964, στα πλαίσια του 2^{ου} Συνεδρίου αρχιτεκτόνων και τεχνικών των ιστορικών κτηρίων στη Βενετία, συντάσσεται η Χάρτα της Βενετίας (Διεθνής Χάρτα για τη συντήρηση και την αποκατάσταση των μνημείων και των τοποθεσιών). Στο εν λόγω κείμενο διευρύνεται η έννοια του ιστορικού μνημείου, που δεν αφορά πια αποκλειστικά το μεμονωμένο αρχιτεκτονικό έργο, αλλά και την αστική ή αγροτική τοποθεσία, που μαρτυρά έναν ιδιαίτερο πολιτισμό, μια ενδεικτική εξέλιξη ή ένα ιστορικό γεγονός.

Το 1972, στη γενική συνέλευση της Unesco στο Παρίσι, υπογράφεται η σημαντικότερη «Σύμβαση για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς -Σύμβαση των Παρισίων», η οποία αποτελεί δεσμευτικό κείμενο, και η οποία κυρώθηκε στην ελληνική νομοθεσία με το Ν.1126/1981. Μέχρι το Μάρτιο του 2005, η Σύμβαση των Παρισίων επικυρώθηκε από 181 χώρες, γεγονός που την καθιστά ευρέως διαδεδομένη. Η σύμβαση αυτή ορίζει το περιεχόμενο της έννοιας της πολιτιστικής και φυσικής κληρονομιάς και καθιερώνει θεσμικά τη διεθνή συνεργασία στα θέματα προστασίας. Συγκροτείται, λοιπόν, μια Διακυβερνητική Επιτροπή για την Προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής και Φυσικής Κληρονομιάς, της οποίας έργο αποτελεί η κατάρτιση του Καταλόγου των πολιτιστικών και φυσικών αγαθών της Παγκόσμιας Κληρονομιάς και του Καταλόγου των αγαθών της Παγκόσμιας Κληρονομιάς, που βρίσκονται σε κίνδυνο. Αφορά, λοιπόν, στα μνημεία, τα σύνολα και τους τόπους, που έχουν μια εξαιρετική παγκόσμια σημασία και όχι τα πολιτιστικά αγαθά της εθνικής κληρονομιάς κάθε κράτους.⁵

Το Οκτώβριο του 1975 με πρωτοβουλία του Συμβουλίου της Ευρώπης οργανώθηκε στο Άμστερνταμ Συνέδριο για την Ευρωπαϊκή Αρχιτεκτονική Κληρονομιά, το οποίο συνέταξε τη «Διακήρυξη του Άμστερνταμ» και διατύπωσε την έννοια της «ολοκληρωμένης διατήρησης» (integrated conservation). Η έννοια της ολοκληρωμένης διατήρησης βασίζεται στην ενσωμάτωση της προστασίας της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς στο χωροταξικό και πολεοδομικό σχεδιασμό. Η καινοτομία της Διακήρυξης έγκειται στο ότι προτείνει η

⁴ Λένος Ν. (2003)

⁵ Χριστοφίδου Α. (2002)

διατήρηση της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς να αποτελέσει στοιχείο μιας νέας μακροπρόθεσμης αντιμετώπισης, η οποία θα απορρίπτει επιλογές και στόχους, που συχνά καθορίζονται από βραχυπρόθεσμες θεωρήσεις, από μια στενή τεχνολογική οπτική και γενικά από ξεπερασμένες αντιλήψεις.⁶ Επιπλέον, η εν λόγω Διακήρυξη διευκρινίζει ότι η Αρχιτεκτονική Κληρονομιά δεν περιλαμβάνει μόνο τα μεμονωμένα κτήρια, αλλά και ολόκληρες πόλεις ή χωριά ιστορικού ή πολιτιστικού ενδιαφέροντος, παλιά τμήματα πόλεων, ιστορικά πάρκα και κήπους και η διατήρηση περιλαμβάνει και τα ταπεινά κτήρια και τον περίγυρό τους.⁷

Η Διακήρυξη του Άμστερνταμ αποτέλεσε τη βάση για τη διαμόρφωση μιας νέας θεώρησης για την Πολιτιστική Κληρονομιά, που αποσαφηνίστηκε δέκα χρόνια αργότερα στη «Σύμβαση για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της Ευρώπης», η οποία και υπογράφηκε στη Γρανάδα το 1985 (Σύμβαση της Γρανάδας). Στο εν λόγω κείμενο διατυπώνεται ένας ευρύς ορισμός για την Αρχιτεκτονική Κληρονομιά περιλαμβάνοντας μνημεία, αρχιτεκτονικά σύνολα και τόπους, που παρουσιάζουν ιστορικό, αρχαιολογικό, καλλιτεχνικό, κοινωνικό ή τεχνικό ενδιαφέρον. Η Σύμβαση της Γρανάδας, έθεσε τις βάσεις και τις κατευθύνσεις για την ένταξη μιας πολιτικής ολοκληρωμένης προστασίας του συνόλου της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς, για κάθε συμβαλλόμενο μέλος καλύπτοντας ένα ευρύ φάσμα, από τον αναπτυξιακό σχεδιασμό ως την επιμέρους προστασία των μνημείων και τη διακίνηση των πληροφοριών και της τεχνογνωσίας από χώρα σε χώρα, με την ενεργό συμμετοχή των ιδιωτών σε αυτό.⁸ Η σημασία της Σύμβασης της Γρανάδας είναι μεγάλη, διότι είναι η πρώτη φορά που σε κείμενο Διεθνών Αρχών διατυπώνονται ορισμοί για την Αρχιτεκτονική Κληρονομιά. Στο ελληνικό νομοθετικό δίκαιο εισάγεται μετά την κύρωσή της με το Ν.2039/1992 (ΦΕΚ 61/τ.Α/13-4-1992).

Το 2000, υπογράφηκε στη Φλωρεντία η Ευρωπαϊκή Σύμβαση του Τοπίου, που κυρώθηκε στην ελληνική νομοθεσία με την ψήφιση του Ν.3827/2010 (ΦΕΚ 30/Α'/25-02-2010). Ως στόχοι της Σύμβασης τίθενται η προώθηση της προστασίας των τοπίων, η διαχείριση και ο σχεδιασμός τους και η οργάνωση της ευρωπαϊκής συνεργασίας σε ζητήματα τοπίων.

2.2. ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

Ενδιαφέρον για τη διάσωση πολιτιστικών αγαθών και συγκεκριμένα των αρχαιοτήτων εκδηλώθηκε στην Ελλάδα ήδη από τον 19^ο αι. Ο πρώτος αρχαιολογικός

⁶ Χατζηνώτα Α. (2009)

⁷ Τσαούσης Κ., Σακκάς Γ. (2009)

⁸ Βαλιώτη Α. (2012)

νόμος ψηφίστηκε το 1834 και αντικαταστάθηκε από το 1899 από το νέο αρχαιολογικό νόμο. Σε ό,τι αφορά τον 20^ο αι., ο βασικότερος νόμος «Περί Αρχαιοτήτων» υπήρξε για δεκαετίες ο Κωδικοποιημένος Νόμος Κ.Ν.5351/32 του 1932. Οι διατάξεις του εν λόγω Κ.Ν. έχουν ως αντικείμενο την προστασία των αρχαιοτήτων και γενικότερα των καλλιτεχνικών και ιστορικών μνημείων, παλαιότερων του 1830.

Το 1950 με τις διατάξεις του Ν.1469/50 «Περί Προστασίας Ειδικής Κατηγορίας Οικοδομημάτων και έργων Τέχνης Μεταγενέστερων του 1830» καλύπτεται το νομοθετικό κενό προστασίας των πολιτιστικών αγαθών, που είναι μεταγενέστερα του 1830. Προστατεύονται λοιπόν, οικοδομήματα ή μνημεία μεταγενέστερα του 1830, έργα τέχνης μεταγενέστερα του 1830, καθώς και ιστορικά κτίσματα νεότερα του 1830 και ιστορικοί τόποι. Είναι η εποχή που η έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς αρχίζει να διευρύνεται προς τον νεοκλασικισμό, τον εκλεκτικισμό, ακόμα και την ανώνυμη δημιουργία.⁹

Οι δυο προαναφερόμενοι νόμοι ήταν τα κύρια νομοθετικά εργαλεία για την προστασία των μνημείων μέχρι το 1984.

Επιπλέον, το άρθρο 24 του Συντάγματος της χώρας του 1975, ορίζει ότι: «1. Η προστασία του φυσικού και πολιτιστικού περιβάλλοντος αποτελεί υποχρέωση του Κράτους. Το Κράτος υποχρεούται να λαμβάνει ιδιαίτερα προληπτικά και κατασταλτικά μέτρα προς διαφύλαξη αυτού» και ότι: «6. Τα μνημεία, οι παραδοσιακές περιοχές και τα παραδοσιακά στοιχεία τελούν υπό την προστασία του Κράτους. Νόμος θα ορίσει τα αναγκαία για την πραγματοποίηση της προστασίας αυτής περιοριστικά μέτρα της ιδιοκτησίας, ως και τον τρόπο και είδος της αποζημίωσης των ιδιοκτητών.»¹⁰

Στο πλαίσιο των αρχών αυτών του Συντάγματος του 1975 εκδόθηκαν οι νόμοι που προέβλεψαν τις απαραίτητες διαδικασίες και εξειδίκευσαν τα μέτρα για την προστασία των μνημείων και των παραδοσιακών περιοχών και στοιχείων.

Ο ισχύων Αρχαιολογικός Νόμος της χώρας είναι ο Ν. 3028/2002 (ΦΕΚ 153/Α/28-06-2002). Μέσα από 10 κεφάλαια και 75 άρθρα διατυπώνονται βασικοί όροι και έννοιες, διακρίνονται τα μνημεία σε κατηγορίες και καθορίζονται οι όροι και οι προϋποθέσεις για τις επεμβάσεις σε μνημεία. Με το Νόμο αυτό διευρύνεται το αντικείμενο της Πολιτιστικής Κληρονομιάς και περιλαμβάνει εις το εξής το σύνολο των πολιτιστικών αγαθών -υλικών και άυλων- που βρίσκονται στην ελληνική επικράτεια

⁹ Χριστοφίδου Α. (2002)

¹⁰ Σύνταγμα της Ελλάδας, (Άρθρο 24 παρ. 1 και 6) από τον Ιστότοπο της Βουλής των Ελλήνων στο διαδίκτυο.

και ως προστατευόμενα αντικείμενα ορίζονται τόσο τα μεμονωμένα αγαθά όσο και τα σύνολα.

2.3. Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Στην προηγούμενη ενότητα, ανατρέχοντας στα διεθνή κείμενα και στο ελληνικό δίκαιο, που σχετίζονται με την Πολιτιστική και Αρχιτεκτονική Κληρονομιά, διαφάνηκε η εξέλιξη του ενδιαφέροντος, που παρατηρήθηκε τον 20^ο αι. για την προστασία τους. Τον 21^ο αι., το ενδιαφέρον αυτό παρουσιάζεται εντονότερο. Στις αναπτυγμένες οικονομικά χώρες η προστασία της Πολιτιστικής και Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς αποτελεί βασικό συντελεστή της αναπτυξιακής πολιτικής και εκφράζεται με τη μορφή προγραμμάτων και έργων, που σχετίζονται με την προστασία και αξιοποίησή τους. Στις αναπτυσσόμενες οικονομικά χώρες, η προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς συνδέεται με τη διαμόρφωση και ενίσχυση της εθνικής τους ταυτότητας.

Η πολιτιστική κληρονομιά υλική και άυλη, είναι ο κοινός μας πλούτος –η κληρονομιά μας από τις προηγούμενες γενιές και το κληροδότημά μας για τις επόμενες. Είναι αναντικατάστατο αποθετήριο γνώσης και πολύτιμος πόρος για την οικονομική ανάπτυξη, την απασχόληση και τη κοινωνική συνοχή. Εμπλουτίζει τη ζωή εκατοντάδων εκατομμυρίων ανθρώπων, αποτελεί πηγή έμπνευσης για τους διανοούμενους και τους καλλιτέχνες και κινητήρια δύναμη για τους κλάδους του πολιτισμού και της δημιουργικότητας.¹¹

Η αρχιτεκτονική κληρονομιά έχει πολλές διαστάσεις -οικονομική, κοινωνική, περιβαλλοντική, τεχνολογική, κ.ά.

Η συνεισφορά της διαχείρισης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς στην οικονομική ανάπτυξη των πόλεων χωρών έχει μετρήσιμες διαστάσεις, αλλά και οφέλη, που δεν είναι εύκολο να μετρηθούν ποσοτικά. Σύμφωνα, λοιπόν, με έρευνα του 2013, οι εργασίες ανακαίνισης και συντήρησης στην Ευρώπη ανέρχονταν στο 27.50% της αξίας της κατασκευαστικής βιομηχανίας της. Το 2011, στη Γαλλία, η Πολιτιστική Κληρονομιά απέφερε 8,1 δις. ευρώ και μελέτες στο Ηνωμένο Βασίλειο κατέδειξαν πως το ιστορικό περιβάλλον μπορεί να προσφέρει υψηλή απόδοση επενδύσεων.¹¹

Επιπλέον, η ανάδειξη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς συντελεί στην οικονομική ανάπτυξη των περιοχών μέσω της προσέλκυσης επισκεπτών. Ο πολιτιστικός τουρισμός

¹¹ Ανακοίνωση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής: Προς μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης (2014)

αποτελεί σημαντικό μοχλό ανάπτυξης για τις τοπικές κοινωνίες, προσελκύει επενδύσεις και δημιουργεί θέσεις εργασίες. Είναι χαρακτηριστικό ότι το 27% των ταξιδιωτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης δηλώνει ότι η Πολιτιστική Κληρονομιά είναι βασικός παράγοντας στην επιλογή ταξιδιωτικού προορισμού. Το 2013 το 52% των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης επισκέφθηκε τουλάχιστον ένα ιστορικό μνημείο ή τοποθεσία και το 37% κάποιο μουσείο ή γκαλερί στις αντίστοιχες χώρες τους, ενώ το 19% επισκέφθηκε κάποιο ιστορικό μνημείο ή τοποθεσία σε άλλη χώρα της Ευρώπης.¹¹

Η κοινωνική διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς σχετίζεται με τη δυνατότητά της να συντελεί στη συγκρότηση της ιδιαίτερης και μοναδικής ταυτότητας του κάθε τόπου. Συνδέει το παρελθόν με το μέλλον, συμβάλει στη διαμόρφωση και ενίσχυση της συλλογικής μνήμης των πολιτών. Προσφέρει σημαντικές ευκαιρίες εκπαίδευσης, δημιουργεί νέες θέσεις εργασίες, τονώνοντας την απασχόληση, αναγεννά παραμελημένες περιοχές, ενθαρρύνει και προωθεί το διάλογο μεταξύ γενεών και πολιτισμών, συμβάλλοντας με τον τρόπο αυτό στην κοινωνική συνοχή και ένταξη.

Σημαντική και η περιβαλλοντική διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς, καθώς μέσα από την προστασία και ανάδειξη της προωθούνται προγράμματα και έργα, που έχουν ως σκοπό την ανάπλαση υποβαθμισμένων και εγκαταλελειμμένων περιοχών και εν γένει την αναβάθμιση του αστικού ιστού. Τέτοιες πρωτοβουλίες επαναφέρουν στον αστικό ιστό τη χαμένη ανθρώπινη και ιστορική κλίμακα, ανακουφίζουν από τις συνέπειες της ραγδαίας αστικοποίησης, που παρατηρούνται τις τελευταίες δεκαετίες, δημιουργούν δίκτυα βελτιώνοντας την ποιότητα ζωής στην πόλη και καθιστούν το περιβάλλον -φυσικό και ανθρωπογενές- ποιοτικότερο και ελκυστικότερο.

Η τεχνολογική διάσταση της πολιτιστικής κληρονομιάς συνδέεται με την πρόοδο της τεχνολογίας, που σημειώνεται τα τελευταία χρόνια. Για παράδειγμα, η ψηφιοποίηση πολλαπλασιάζει τις ευκαιρίες πρόσβασης στην πολιτιστική κληρονομιά, ανοίγει νέους ορίζοντες στη ανταλλαγή γνώσεων και στη διακίνηση ιδεών, στην αλληλεπίδραση πολιτισμών, στη δικτύωση κοινωνιών. Επιπλέον, η προστασία και η ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς συνδέονται με την έρευνα και την καινοτομία, καθώς η χρήση των σύγχρονων τεχνολογιών μπορεί να συμβάλει σημαντικά στην κατανόηση, διατήρηση και διάδοση της Πολιτιστικής και Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς.

Ολοκληρώνοντας την προσέγγιση των εννοιών της Πολιτιστικής και Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς, στο κεφάλαιο που ακολουθεί, εξετάζεται η μελέτη

περίπτωσης, που αφορά στη διερεύνηση του ρόλου της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς ως εργαλείο ανάπτυξης για την πόλη των Τρικάλων.

3. ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ: Η ΠΟΛΗ ΤΩΝ ΤΡΙΚΑΛΩΝ

3.1. ΓΕΝΙΚΑ

Τα Τρίκαλα χωροθετούνται στην κεντρική ηπειρωτική Ελλάδα, στη βορειοδυτική πλευρά του θεσσαλικού κάμπου. Πρόκειται για μια πόλη μεσαίου μεγέθους, η τρίτη κατά σειρά πληθυσμιακού μεγέθους πόλη της Θεσσαλίας, με πληθυσμό Δήμου, που ανέρχεται σε 54559 μόνιμους κατοίκους¹². Η πόλη των Τρικάλων αποτελεί την έδρα του Δήμου Τρικκαίων και της ομώνυμης Περιφερειακής Ενότητας. Αποτελεί σημαντικό εμπορικό κέντρο και κέντρο υπηρεσιών, που σχετίζονται με την αγροτική παραγωγή.

Την πόλη διασχίζει ο Ληθαίος ποταμός, στις όχθες του οποίου, σύμφωνα με το μύθο, γεννήθηκε η νύμφη Τρίκκη, προστάτιδα της υγείας και της Ιατρικής, που έδωσε το όνομά της στην πόλη. Σύμφωνα με άλλη θεωρία, η λέξη Τρίκαλα προέρχεται από τη σλαβική λέξη «Tarkolo» που σημαίνει «κύκλος». Για πρώτη φορά αναφέρεται η πόλη με το σύγχρονο όνομά της από την Άννα Κομνηνή το 12ο αι., σε μια εποχή δηλαδή στην οποία τα πλήθη των Σλάβων έχουν περάσει από την περιοχή αυτή. Οι Βλάχοι που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή μετά τους Σλάβους υιοθέτησαν την ονομασία αυτή, καθώς ήταν εξοικειωμένοι με τη σλαβική γλώσσα και την κράτησαν μέχρι τις μέρες μας.¹³

3.2. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΞΕΛΙΞΗ ΚΑΙ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ

Τα παλαιότερα αρχαιολογικά ευρήματα στην πόλη των Τρικάλων χρονολογούνται την 3η χιλιετία π.Χ. Στους ιστορικούς χρόνους, η Θεσσαλία υπήρξε χωρισμένη σε τέσσερα φυλετικά κράτη, ένα από τα οποία ήταν η Εστιαιώτιδα. Η αρχαία Τρίκκη πρωτεύουσα της Εστιαιώτιδας βρίσκονταν στη θέση της σημερινής πόλης των Τρικάλων, σε μια θέση ιδιαίτερης στρατηγικής σημασίας, καθώς επέτρεπε τον έλεγχο των περασμάτων από την Ήπειρο στη Ανατολική Θεσσαλία. Οι αρχαίοι συγγραφείς αναφέρονταν στην Τρίκκη κατά κύριο λόγο εξαιτίας της εκεί λατρείας του Ασκληπιού, καθώς σύμφωνα με τη μυθολογία σ' αυτή την πόλη έζησε και έδρασε ο

¹² Απογραφή 2011 (www.statistics.gr).

¹³ Alfred Philippson. Θεσσαλία και Ήπειρος.

Ασκληπιός. Στην αρχαία Τρίκκη, λοιπόν, λειτουργούσε ένα από τα σημαντικότερα και αρχαιότερα ασκληπιεία της εποχής.

Η πόλη γνώρισε ανάπτυξη τα ιστορικά χρόνια μέχρι και την Ρωμαϊκή εισβολή το 168 π.Χ. Κατά τους πρωτοχριστιανικούς χρόνους, ελάχιστα στοιχεία είναι γνωστά. Τον 4ο αιώνα μ.Χ. η πόλη αποτέλεσε έδρα επισκοπής και έμεινε στην εκκλησιαστική ορολογία ως Τρίκκη. Τους επόμενους αιώνες και κατά περιόδους τίθεται υπό την κυριαρχία Γότθων, Ούννων, Σλάβων, Βούλγαρων, Νορμανδών, Καταλανών και Φράγκων εισβολέων και καταφέρνει παρ' όλα αυτά να διατηρήσει τη θέση και τη σημασία της ως πρωτεύουσα.

Κατά το 14^ο αι., περνά στην κυριαρχία των Σέρβων και αποτελεί την έδρα του Σέρβου κυρίαρχου της χώρας, το 1393 καταλαμβάνεται για πρώτη φορά από τους Τούρκους (έως και το 1403), στους οποίους και υποτάσσεται οριστικά το 1421.

Υπό τον τουρκικό ζυγό η πόλη των Τρικάλων αποτελεί έδρα του πασά και ως εκ τούτου γνωρίζει μεγάλη ανάπτυξη, ως το 1770, που με το γεγονός της εξέγερσης στον Μοριά καταστρέφεται ολοσχερώς από Αλβανούς μισθοφόρους. Μέχρι το πρώτο μισό του 18ου αιώνα αποτελεί την πρωτεύουσα της Θεσσαλίας. Τα Τρίκαλα απελευθερώνονται στις 23 Αυγούστου 1881, περνούν εκ νέου στην τούρκικη κυριαρχία το 1897 και απελευθερώνονται οριστικά το 1898.



Εικόνα 1. Τρίκαλα, 1880-1890 (πηγή: Καραδήμου-Γερόλυμπου Α. 2006)

Στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αι., η πόλη των Τρικάλων φέρει τα τυπικά χαρακτηριστικά των οθωμανικών πόλεων του ευρύτερου βαλκανικού χώρου. Είναι διασπασμένη με ασαφή διάρθρωση και άναρχη εξάπλωση, με αραιή δόμηση και αγροτική όψη.



Εικόνα 2. Τα Τρίκαλα στα τέλη του 19ου αι. (πηγή: Κατσόγιαννος Ν. 2005)

Την εποχή της απελευθέρωσης της πόλης από τους Οθωμανούς, ο πληθυσμός της περιοχής περιλαμβάνει Βλάχους, Καραγκούνηδες, Σαρακατσάνους, Οθωμανούς, Εβραίους και λιγοστούς Τσιγγάνους, ενώ την άρχουσα τάξη αποτελούν οι Γαιοκτήμονες. Το 1873 μαρτυρίες περιηγητή αναφέρουν 10900 κατοίκους, από τους οποίους 7000 είναι Έλληνες, 3000 Τούρκοι και 400 Εβραίοι και περιγράφουν την ύπαρξη εκκλησιών, τζαμιών και τεκέδων, συναγωγής και μιας μεγάλης αγοράς, πολλών κρηνών, χανίων και χαμάμ.¹⁴ Ο οικισμένος χώρος εκτείνεται νοτιοανατολικά του βυζαντινού κάστρου στις δυο όχθες του Ληθαίου. Ο αστικός ιστός έχει ακανόνιστη μορφή και τα σπίτια είναι κατά κανόνα χαμηλά και πλινθόκτιστα εκτός από την ακμάζουσα ελληνική συνοικία «Βαρούσι», όπου διατηρούνται διώροφα αρχοντικά με ανατολίτικες τυπολογικές και μορφολογικές επιρροές.

¹⁴ Χαστάογλου Β. (2005).



Εικόνα 3. Η πόλη των Τρικάλων στα τέλη του 19ου αι. (πηγή: Κατσόγιαννος 1998)

Η ένταξη της Θεσσαλίας στο ελληνικό κράτος συνέπεσε με την περίοδο της διακυβέρνησης Τρικούπη, όπου έγιναν σημαντικές προσπάθειες για την ανασυγκρότηση της χώρας. Τομή για την ιστορική εξέλιξη και πολεοδομική συγκρότηση της πόλης των Τρικάλων, αποτέλεσε η εκπόνηση του νέου ρυμοτομικού σχεδίου της πόλης (1885), που καθόρισε σε σημαντικό βαθμό τη σημερινή δομή και μορφή της πόλης.

Χαρακτηριστικό γνώρισμα του νέου σχεδίου, που ακολουθεί τα εθνικά πολεοδομικά πρότυπα της εποχής, αποτελεί ο ορθογωνικός κάνναβος και η ευθυγραμμία των χαράξεων. Οριοθετούνται οικοδομικά τετράγωνα, σχεδιάζεται δίκτυο δημόσιων ελεύθερων χώρων και για πρώτη φορά εισάγεται στην πόλη η έννοια της πλατείας.

Μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αι. το κέντρο της πόλης των Τρικάλων εκσυγχρονίζεται και αλλάζει μορφή.



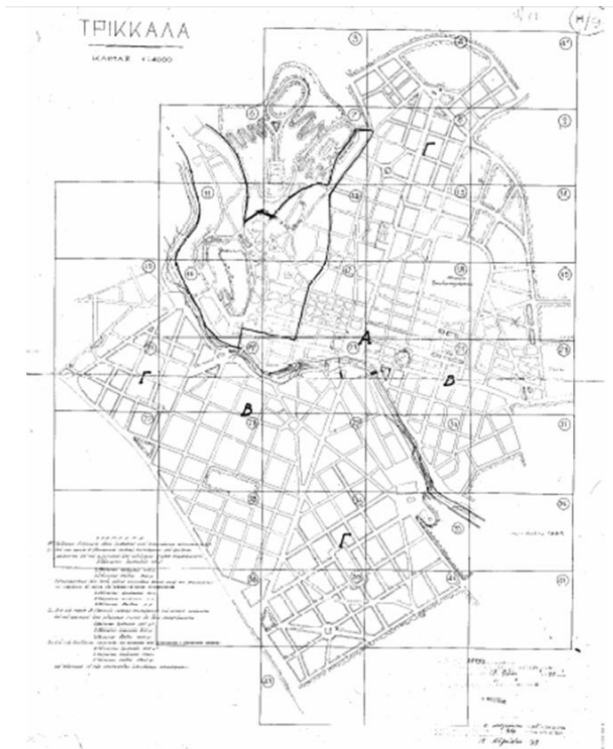
Εικόνα 3. Το πολεοδομικό σχέδιο των Τρικάλων, 1885. (πηγή: Χαστάογλου Β. 2006)

Ο μετασχηματισμός αυτός της πόλης περιλαμβάνει τρία διακριτά στάδια: το σχεδιασμό της πόλης, την κατασκευή των αστικών υποδομών από τις δημοτικές αρχές - που έχει ως αποτέλεσμα την κατεδάφιση πολλών κτισμάτων- και τέλος την οικοδόμηση των νέων κτηρίων από τους ιδιώτες.¹⁵

Σε μια προσπάθεια αποκατάστασης της ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους, τα αρχιτεκτονικά και πολεοδομικά πρότυπα της εποχής αναδεικνύουν τα εθνικά μνημεία και κυρίως τις εκκλησίες, υιοθετούν νεοκλασικά στοιχεία της Δύσης και απαξιώνουν καθετί σχετίζεται με το οθωμανικό παρελθόν. Δημόσια και ιδιωτικά οθωμανικά κτίσματα ρυμοτομούνται και κατεδαφίζονται, η τοπική αρχιτεκτονική παράδοση αγνοείται, καθώς θυμίζει το οθωμανικό παρελθόν και στη θέση της εδραιώνονται τα ευρωπαϊκά νεοκλασικά πρότυπα.

Κυρίαρχο ζητούμενο της εποχής αποτελεί η δημιουργία μιας σύγχρονης πόλης κατά τα πρότυπα της Δύσης με μεγάλους ανοικτούς δημόσιους χώρους, σύγχρονα δημόσια κτήρια και έργα υποδομής. Το ρυμοτομικό σχέδιο του 1885 εφαρμόστηκε μέχρι το 1937 όπου συντάχθηκε νέο σχέδιο. Κύριο χαρακτηριστικό γνώρισμα του νέου σχεδίου, το οποίο εφαρμόστηκε με καθυστέρηση πολλών χρόνων -εξαιτίας του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου και του Εμφυλίου Πολέμου- είναι ο περιορισμός των δημόσιων ελεύθερων χώρων.

¹⁵ Χαστάογλου Β. (2005)



Εικόνα 4. Το Ρυμοτομικό Σχέδιο του 1937. (πηγή: www.ergotexniki.blogspot.gr)

Τις δεκαετίες που ακολούθησαν το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η κυρίαρχη αντίληψη της πολιτείας, αλλά και της κοινωνίας, σχετικά με την ανάπτυξη ταυτίζονταν με την οικονομική μεγέθυνση. Η μονοδιάσταση αυτή αντίληψη περί ανάπτυξης αποτυπώθηκε και χωρικά, διαμορφώνοντας τη σύγχρονη πόλη των Τρικάλων. Η πόλη επεκτείνεται, ο συντελεστής δόμησης και τα μέγιστα επιτρεπόμενα ύψη κτηρίων αυξάνονται, με μοναδικό στόχο την επιδίωξη μεγαλύτερου κέρδους από την εκμετάλλευση της ιδιοκτησίας. Η νέα αντίληψη περί αστικής ανάπτυξης, σε συνδυασμό με το μεγάλο σεισμό του 1954, καταστρέφουν σημαντικό τμήμα του παλιού αρχιτεκτονικού αποθέματος της πόλης, το οποίο αντικαθίσταται από σύγχρονες οικοδομές, στην πλειοψηφία τους πολώροφες, κατά κύριο λόγο με το σύστημα της αντιπαροχής.

3.3. Η ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Ως περιοχή μελέτης για την παρούσα εργασία ορίζεται το κέντρο της πόλης των Τρικάλων. Αυτό ορίζεται από τις κεντρικές οδικές αρτηρίες και εμπεριέχει το ιστορικό κέντρο της πόλης, που περιλαμβάνει τη χαρακτηρισμένη ως παραδοσιακό οικισμό παλιά συνοικία «Βαρούσι» και το παλιό εμπορικό κέντρο, καθώς και το νέο εμπορικό κέντρο, γύρωθεν της οδού Ασκληπιού. Γεωγραφικά ορίζεται:

- βόρεια, από την οδό Δραγούμη, στην περιοχή της 'Μπάρας',
- ανατολικά, από την οδό Φαρμάκη ως και τη 'Σχολή Μονίμων Υπαξιωματικών' (Σ.Μ.Υ.), και την οδό Κατσιμίδου, έμπροσθεν του Εθνικού Σταδίου Τρικάλων
- νότια, από τη Γέφυρα Πάσχου και την οδό Αριανού, ως και το Σιδηροδρομικό Σταθμό της πόλης
- δυτικά, από την οδό Μετεώρων και τις σιδηροδρομικές γραμμές, ως και το λόφο του Κάστρου της πόλης (Φρούριο).

Η έκταση της περιοχής μελέτης ανέρχεται περίπου σε 240 Ha. Γεωγραφικά η περιοχή χωρίζεται σε δυο μεγάλες ενότητες εκατέρωθεν του Ληθαίου ποταμού, στη βόρεια και νότια. Στη βόρεια πλευρά υπάρχει το παλιό τμήμα της πόλης με την συνοικία 'Βαρούσι' στις παρυφές του λόφου του Κάστρου και το παλιό εμπορικό κέντρο, ενώ στο νότιο τμήμα το νέο εμπορικό κέντρο της πόλης, μια περιοχή που αναπτύχθηκε μετά την απελευθέρωση της πόλης από την Οθωμανική Κυριαρχία. Οι κεντρικοί οδικοί άξονες της περιοχής μελέτης αναπτύσσονται σε σταυροειδή διάταξη και είναι οι οδοί Κονδύλη και Ασκληπιού με διεύθυνση Β-N και οι οδοί Στρ. Σαράφη και Β. Τσιτσάνη με διεύθυνση Δ-A.



Εικόνα 5. Η περιοχή μελέτης. (πηγή: ίδια επεξεργασία σε χάρτη του Εθνικού Κτηματολογίου)

3.4. ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΝΤΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ/ΚΤΗΡΙΑΚΩΝ ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑΤΩΝ

Η καταγραφή των ενδιαφερόντων κτισμάτων/συνόλων στην πόλη των Τρικάλων πραγματοποιήθηκε με επιτόπια έρευνα πεδίου από τη συγγραφέα, στην περιοχή μελέτης. Σε πρώτο επίπεδο επιχειρήθηκε η διερεύνηση, επισήμανση και φωτογραφική τεκμηρίωση όλων των κτισμάτων, που θεωρήθηκαν ενδιαφέροντα. Τα κριτήρια που επιλέχθηκαν για την αξιολόγηση βασίζονται στο Ν.3028/2002 «Για την προστασία των αρχαιοτήτων και εν γένει της πολιτιστικής κληρονομιάς», σύμφωνα με τις διατάξεις του οποίου, τα ακίνητα μνημεία διακρίνονται λόγω της αρχιτεκτονικής, πολεοδομικής, κοινωνικής, εθνολογικής, λαογραφικής, τεχνικής, βιομηχανικής, ή εν γένει ιστορικής, καλλιτεχνικής ή επιστημονικής σημασίας τους.¹⁶

¹⁶ Άρθρο 6, Ν.30289/2002, ΦΕΚ 153^Α/28-06-2002

Την πρώτη επί τόπου καταγραφή και φωτογραφική αποτύπωση των ενδιαφερόντων κτισμάτων του κέντρου της πόλης των Τρικάλων ακολούθησε ιστορική και βιβλιογραφική έρευνα, ώστε να τεκμηριώνεται επαρκώς μια πρώτη αρχιτεκτονική και ιστορική ανάλυση των κτισμάτων αυτών. Η συστηματική καταγραφή των πληροφοριών πραγματοποιήθηκε με τη συμπλήρωση μιας καρτέλας τεκμηρίωσης για κάθε κτήριο χωριστά, που έχει ως στόχο την καταγραφή των γενικών χαρακτηριστικών των ενδιαφερόντων αυτών κτισμάτων. Τα στοιχεία που καταγράφονται διαμορφώνουν την ταυτότητα του κτίσματος:

- θέση
- είδος κτίσματος
- ιδιοκτησιακό καθεστώς
- χρονολόγηση κατασκευής
- χρήση
- καθεστώς προστασίας
- σημασία / εμβέλεια
- βαθμός διατήρησης

και συνοδεύονται με σύντομο κείμενο περιγραφής, όπου αναφέρονται τα ιδιαίτερα μορφολογικά, τυπολογικά και κατασκευαστικά του στοιχεία. Επιπλέον, παρατίθενται απόσπασμα χάρτη με σημειωμένη τη θέση του κτίσματος σ' αυτόν και ενδεικτικές φωτογραφίες, καταλήγοντας σε χαρακτηρισμό για την αξία του κτίσματος και την κατάσταση διατήρησής του (βλ. Υπόδειγμα Καρτέλας Τεκμηρίωσης στο Παράρτημα Α).

Την πρώτη ταξινόμηση και καταγραφή ανά κτίσμα του αποθέματος της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης διαδέχεται η χωρική τους αποτύπωση σε γενικό χάρτη πόλης. Με βάση τα δεδομένα της καταγραφής αυτής δημιουργείται μια συνολική εικόνα, που καθιστά δυνατή την περαιτέρω ποιοτική αξιολόγηση των ποιοτικών χαρακτηριστικών του αποθέματος. Το αρχείο των καρτελών αυτών είναι από μόνο του μια πολύτιμη καταγραφή της υφιστάμενης κατάστασης των αξιόλογων κτισμάτων της πόλης και μπορεί να αποτελέσει βάση για μελλοντικές ανάλογες εργασίες (βλ. Παράρτημα Β).

Από την επιτόπια έρευνα και τη μετέπειτα βιβλιογραφική έρευνα καταγράφηκαν στην πόλη των Τρικάλων εξήντα (60) κτήρια / συγκροτήματα κτηρίων, που παρουσιάζουν αξία αρχιτεκτονική, ιστορική ή πολιτισμική και δυο (2) ενδιαφέροντα αρχιτεκτονικά σύνολα (Μανάβικα, Βαρούσι). Στη συνέχεια παρατίθενται με

αλφαβητική σειρά τα κτήρια/συγκροτήματα κτηρίων, των οποίων τα στοιχεία αναγράφονται λεπτομερώς στις αντίστοιχες καρτέλες τεκμηρίωσης στο Παράρτημα Β.

1. 3^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων
2. 4^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων
3. 5^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων
4. Αρχοντικό 'Αναγνωστιάδη'
5. Αρχοντικό 'Βογιάρου'
6. Αρχοντικό 'Δίκου'
7. Αρχοντικό 'Ζουρνατζή'
8. Αρχοντικό Κυρνάσιου
9. Αρχοντικό 'Νακοπούλου'
10. Αρχοντικό 'Σιμή'
11. Δικαστικό Μέγαρο Τρικάλων
12. 'Δωρόθεος Σχολή'
13. Εργοστάσιο 'Τεγοπούλου'
14. Εργοστάσιο Κλωτσοτήρα
15. Ι. Ναός Αγίων Αναργύρων
16. Ι. Ναός Αγίου Δημητρίου
17. Ι. Ναός Αγίου Ιωάννη Ελεήμονος
18. Ι. Ναός Αγίου Ιωάννη Προδρόμου
19. Ι. Ναός Αγίας Παρασκευής
20. Ι. Ναός Παναγίας Επισκέψεως
21. Ι. Ναός Παναγίας Φανερωμένης
22. 'Καστρακίδειο' Ίδρυμα
23. Κέντρο Πολιτισμού 'Κλιάφα'
24. ΚΟΜΔΕ
25. Κτήριο Αγροτικής Τράπεζας
26. Κτήριο 'Γιαννουσόπουλου'
27. Κτήριο Ιδρύματος 'Αυγέρη'
28. Κτήριο Ιδρύματος 'Μακρή'
29. Κτήριο Λαογραφικού Μουσείου
30. Κτήριο επί της 25^{ης} Μαρτίου
31. Κτήριο επί της Λογοθέτου
32. Κτήριο επί της Καποδιστρίου

33. Κτήριο 'Μουχτάρη'
34. Κτήριο 'Μπάρδα'
35. Κτήριο 'Πελέκη'
36. Κτήριο 'Τεγοπούλου'
37. Μύλος Ματσόπουλου
38. Ξενοδοχείο 'Πανελλήνιον'
39. Ξενοδοχείο 'Πίνδος'
40. Οικία 'Ζέρβα'
41. Οικία 'Καραλή'
42. Οικία 'Παπαλά'
43. Οικία 'Πίσπα'
44. Οικία 'Πυκνάδα'
45. Οικία 'Τζάνα'
46. Οικία 'Τσανάκα'
47. Οικία 'Φίτσιου'
48. Οικία επί της Κανάρη
49. Οικία επί της Καραϊσκάκη
50. Οικία επί της Νέλσονος
51. Οικία επί της Όθωνος
52. Οικία επί της Φλέμινγκ
53. Οικίες επί της Αγ. Παρασκευής
54. Οθωμανικό Λουτρό Παλιών Φυλακών
55. Παλαιό Χαμάμ
56. Σιδηροδρομικός Σταθμός Τρικάλων
57. Συγκρότημα πρώην 7^{ης} Ταξιαρχίας Υποστηρίξεως Στρατού
58. Σχολή Μονίμων Υπαξιωματικών
59. Τέμενος 'Οσμάν Σαχ'
60. Ωρολογοστάσιο Φρουρίου
61. Περιοχή Μανάβικων
62. Περιοχή Βαρούσι



Εικόνες 6-29. Απόψεις των ενδιαφερόντων κτισμάτων.

Η χωρική αποτύπωση των ενδιαφερόντων αυτών κτισμάτων απεικονίζεται στον χάρτη που ακολουθεί.



Χάρτης 1. Χωρική απεικόνιση του αξιόλογου αρχιτεκτονικού αποθέματος της πόλης.

(πηγή: ίδια επεξεργασία)

Παρατηρώντας τη χωρική κατανομή των ενδιαφερόντων κτηρίων /κτηριακών συγκροτημάτων στην πόλη των Τρικάλων, παρατηρείται μια πυκνότητα ενδιαφερόντων

κτηρίων στην περιοχή ανατολικά του Βυζαντινού Κάστρου της πόλης, στην ιστορική συνοικία της πόλης, γνωστή με την ονομασία 'Βαρούσι'. Πρόκειται για την εκτός φρουρίου χριστιανική συνοικία της πόλης, η οποία ως και το μεσοπόλεμο συγκέντρωνε τις οικονομικά εύρωστες οικογένειες της πόλης και η οποία έχει χαρακτηριστεί ως παραδοσιακό τμήμα της πόλης σύμφωνα με τα Π.Δ. 28-02-1979 (ΦΕΚ 201/Δ/05-04-1979) και Π.Δ. 19-07-2005 (ΦΕΚ 886/Δ/25-08-2006).

Η συνοικία διατηρεί την οργανική δομή του ιστού από την εποχή της οθωμανικής κυριαρχίας. Ως προς το κτηριακό απόθεμα της συνοικίας διατηρούνται πολλά κτήρια από την οθωμανική περίοδο με τη χαρακτηριστική παραδοσιακή αρχιτεκτονική των Βαλκανίων με ανατολίτικα στοιχεία, όπως λιθόκτιστο ισόγειο, όροφος με ξυλόπλεκτες και ξυλόπηκτες τοιχοποιίες, εσωτερική αυλή με ψηλό αυλότοιχο, χαγιάτια και σαχισιά. Υπάρχει, λοιπόν, μια πλειάδα ενδιαφερόντων κτηρίων εντός αυτής της συνοικίας, πολλά από τα οποία έχουν χαρακτηριστεί ως νεότερα μνημεία. Στη διατήρηση του παραδοσιακού χαρακτήρα της περιοχής συνέβαλε ο χαρακτηρισμός του ως παραδοσιακό τμήμα της πόλης. Επιπλέον, η περιοχή βρίσκεται εντός του αρχαιολογικού χώρου της Αρχαίας Τρίκκης, με αποτέλεσμα την περαιτέρω προστασία του.



Εικόνα 30. Απόψη της συνοικίας Βαρούσι. (πηγή: προσωπικό αρχείο)

Μια δεύτερη πυκνότητα ενδιαφερόντων κτηρίων εντοπίζεται στην περιοχή ‘Μανάβικα’. Πρόκειται για μια περιοχή 25 οικοδομικών τετραγώνων, που περικλείεται από τις οδούς, Στρ. Σαράφη, Νικοτσάρα, Αθ. Διάκου, και Τιουσόν και αποτελεί μια από τις πρώτες περιοχές της πόλης, που οικοδομήθηκαν μετά την εφαρμογή του ρυμοτομικού σχεδίου του 1885. Τα περισσότερα κτίσματα είναι ισόγεια, κατασκευασμένα από συμπαγή τούβλα με τα μισά από αυτά να έχουν κατασκευαστεί πριν το 1920. Από τη δεκαετία του 1930 εγκαταστάθηκαν εκεί εργαστήρια όπως χαλκουργεία, τσαγκαράδικα, ραφεία, αλλά και πορνεία. Τη δεκαετία του 1970 η περιοχή παρήκμασε, ενώ σταδιακά η περιοχή εγκαταστάθηκε η λαϊκή αγορά. Από τη δεκαετία του 1990 άρχισε να εμφανίζονται στην περιοχή τα πρώτα καταστήματα μαζικής εστίασης και διασκέδασης. Στη σημερινή της μορφή στην περιοχή κυριαρχούν τα καταστήματα διασκέδασης και εστίασης, ενώ άνω του 30% των καταστημάτων είναι κενά / χωρίς χρήση.¹⁷ Για την περιοχή αυτή υπήρξε καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης το 1993 (μελέτη Γραμματόπουλου) δεν υπάρχει όμως νομοθετημένο πλαίσιο προστασίας. Τα κτήρια, που συγκροτούν αυτήν την αστική ενότητα, δεν παρουσιάζουν εξέχουσα αξία -αισθητική, αρχιτεκτονική ή ιστορική- ως μεμονωμένα κτήρια, παρουσιάζουν όμως ως ενότητα σημαντικό τεκμήριο της ιστορίας, του πολιτισμού και της αρχιτεκτονικής της πόλης των Τρικάλων, στις αρχές του 20^{ου} αι.



Εικόνες 31,32. Απόψεις της περιοχής Μανάβικα.

Μια δεύτερη πυκνότητα ενδιαφερόντων κτηρίων αναπτύσσεται κατά μήκος και γύρω από τον κεντρικό οδικό άξονα της πόλης, της Οδό Ασκληπιού. Το γεγονός αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η οδός Ασκληπιού αποτελεί μια από τις παλιότερες χαράξεις της πόλης, που συνδέει δυο από τα σημαντικότερα τοπόσημα της πόλης, τα κηρυγμένα

¹⁷ Κουκούλας Ν., Παιδή Ν., Παπαϊωάννου Ι., Χρονάκη Μ. (2016)

ως νεότερα μνημεία κτήρια του Σιδηροδρομικού Σταθμού με τη χαρακτηρισμένη ως έργο τέχνης κεντρική γέφυρα του Ληθαίου ποταμού.



Εικόνα 33. Η οδός Ασκληπιού τη δεκαετία του 1950.

Μια ακόμα μικρότερη αυτή τη φορά ενότητα καταγεγραμμένων ως ενδιαφερόντων κτηρίων αναπτύσσεται γύρω από τη κεντρική πλατεία της πόλης. Τέλος αξιόλογα κτήρια αναπτύσσονται και κατά μήκος του Ληθαίου ποταμού.

Στο επόμενο στάδιο της μελέτης πραγματοποιείται η επεξεργασία όλων των παραπάνω πληροφοριών, που περιέχονται στις καρτέλες τεκμηρίωσης και στο χάρτη. Επιχειρείται η κατηγοριοποίηση των ενδιαφερόντων κτισμάτων σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά τους με στόχο την εξαγωγή συμπερασμάτων για τα είδη και την ποιότητα του αρχιτεκτονικού αυτού αποθέματος. Τα κτίσματα, λοιπόν, κατηγοριοποιούνται ανάλογα με το καθεστώς προστασίας τους, σε:

- κηρυγμένα από ΥΠΠΟ/ΥΠΕΚΑ
- χωρίς προστασία

σύμφωνα με το ιδιοκτησιακό καθεστώς, σε:

- δημόσια
- ιδιωτικά

σύμφωνα με τη χρονολόγηση της κατασκευής τους, σε:

- ιστορικά μνημεία διαφόρων περιόδων (κατασκευασμένα μέχρι 1830)
- νεότερα -προγενέστερα των τελευταίων εκατό χρόνων (1830-1917)
- νεότερα -μεταγενέστερα των τελευταίων εκατό χρόνων (1917-)

σύμφωνα με τη σημερινή επικρατούσα χρήση, σε:

- κατοικία

- εμπόριο
- κτίσματα κοινής ωφέλειας (σχολεία, κτήρια που φιλοξενούν χρήσεις πολιτισμού, δικαστήρια, σταθμοί, εκκλησίες, κ.ά.)
- βιομηχανικά κτήρια
- εγκαταλελειμμένα

σύμφωνα με την έκταση και το μέγεθος του αρχιτεκτονικού αποθέματος, σε:

- μεμονωμένο κτήριο
- κτηριακό συγκρότημα
- κτηριακό σύνολο

και συναρτήσει της κατάστασης διατήρησής τους, σε:

- καλή κατάσταση
- μέτρια κατάσταση
- κακή κατάσταση.

Στον πίνακα, που ακολουθεί, καταγράφονται τα ενδιαφέροντα κτήρια της πόλης των Τρικάλων συναρτήσει του καθεστώτος προστασίας τους. Διακρίνονται σε αυτά που έχουν κηρυχθεί ως διατηρητέα και προστατεύονται από το Υπουργείο Περιβάλλοντος και Κλιματικής Αλλαγής (ΥΠΕΚΑ), που αντιστοιχεί στο πρώην ΥΠΕΧΩΔΕ ή σ' αυτά που έχουν χαρακτηριστεί ως μνημεία –αρχαία ή νεότερα- από το Υπουργείο Πολιτισμού και προστατεύονται σύμφωνα με τους εκάστοτε ισχύοντες Αρχαιολογικούς Νόμους και στα κτήρια αυτά που δε διέπονται από κάποιο καθεστώς προστασίας.

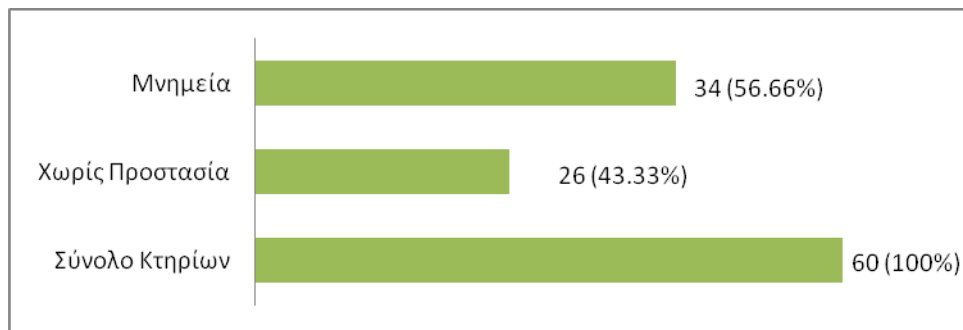
		ΚΗΡΥΞΗ ΥΠΠΟ/ΥΠΕΚΑ	ΧΩΡΙΣ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ
1	3 ^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων		x
2	4 ^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων	x	
3	5 ^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων		x
4	Αρχοντικό 'Αναγνωστιάδη'	x	
5	Αρχοντικό 'Βογιάρου'	x	
6	Αρχοντικό 'Δίκου'	x	
7	Αρχοντικό 'Ζουρνατζή'	x	
8	Αρχοντικό Κυρνάσιου	x	
9	Αρχοντικό 'Νακοπούλου'	x	
10	Αρχοντικό 'Σιμή'	x	
11	Δικαστικό Μέγαρο Τρικάλων	x	
12	'Δωρόθεος Σχολή'	x	
13	Εργοστάσιο 'Κλωτσοτήρα'		x

14	Εργοστάσιο 'Τεγοπούλου'		x
15	Ι. Ναός Αγίων Αναργύρων	x	
16	Ι. Ναός Αγίου Δημητρίου	x	
17	Ι. Ναός Αγίου Ιωάννη Ελεήμονος	x	
18	Ι. Ναός Αγίου Ιωάννη Προδρόμου	x	
19	Ι. Ναός Αγίας Παρασκευής	x	
20	Ι. Ναός Παναγίας Επισκέψεως	x	
21	Ι. Ναός Παναγίας Φανερωμένης	x	
22	'Καστρακίδειο' Ίδρυμα		x
23	Κέντρο Πολιτισμού 'Κλιάφα'		x
24	ΚΟΜΔΕ		x
25	Κτήριο Αγροτικής Τράπεζας		x
26	Κτήριο 'Γιαννουσόπουλου'	x	
27	Κτήριο Ιδρύματος 'Αυγέρη'	x	
28	Κτήριο Ιδρύματος 'Μακρή'	x	
29	Κτήριο Λαογραφικού Μουσείου	x	
30	Κτήριο επί της 25 ^{ης} Μαρτίου		x
31	Κτήριο επί της Λογοθέτου		x
32	Κτήριο επί της Καποδιστρίου		x
33	Κτήριο 'Μουχτάρη'		x
34	Κτήριο 'Μπάρδα'		x
35	Κτήριο 'Πελέκη'		x
36	Κτήριο 'Τεγοπούλου'		x
37	Μύλος Ματσόπουλου	x	
38	Ξενοδοχείο 'Πανελλήνιον'	x	
39	Ξενοδοχείο 'Πίνδος'	x	
40	Οικία 'Ζέρβα'	x	
41	Οικία 'Καραλή'	x	
42	Οικία 'Παπαλά'	x	
43	Οικία 'Πίσπα'		x
44	Οικία 'Πυκνάδα'	x	
45	Οικία 'Τζάνα'		x
46	Οικία 'Τσανάκα'	x	
47	Οικία 'Φίτσιου'		x
48	Οικία επί της Κανάρη		x
49	Οικία επί της Καραϊσκάκη		x
50	Οικία επί της Νέλσονος		x
51	Οικία επί της Όθωνος		x
52	Οικία επί της Φλέμινγκ		x

53	Οικίες επί της Αγ. Παρασκευής	x	
54	Οθωμανικό Λουτρό Παλιών Φυλακών	x	
55	Παλαιό Χαμάμ		x
56	Σιδηροδρομικός Σταθμός Τρικάλων	x	
57	Συγκρότημα 7 ^{ης} Ταξιαρχίας		x
58	Σχολή Μονίμων Υπαξιωματικών		x
59	Τέμενος Όσμάν Σαχ'	x	
60	Ωρολογοστάσιο Φρουρίου	x	

Πίνακας 1. Τα καταγεγραμμένα κτήρια σε συνάρτηση με το καθεστώς προστασίας τους.

Από την επεξεργασία του ανωτέρω πίνακα προκύπτει ότι σε ένα πλήθος 60 καταγεγραμμένων ενδιαφερόντων κτηρίων/κτηριακών συγκροτημάτων στην πόλη των Τρικάλων, τα 34 από αυτά (56.66%) προστατεύονται μέσα από το ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο, ενώ για τα 26 (43.33%) από αυτά δεν υφίσταται κανενός είδους προστασία, γεγονός που καθιστά την προστασία, ανάδειξη και αξιοποίησή τους άμεσα εξαρτώμενη από τη βούληση των εκάστοτε ιδιοκτητών. Το ποσοστό 56.66% των κηρυγμένων ως μνημείων κτηρίων της πόλης των Τρικάλων δεν κρίνεται ικανοποιητικό, καθώς δεδομένου ότι τις τελευταίες δυο δεκαετίες έχει επισημανθεί η αξία της προστασίας και ανάδειξης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς και ο ρόλος της στην αστική ανάπτυξη, θα περίμενε κανείς να έχει καταγραφεί και αναδειχθεί ο πλούτος αυτός και κυρίως να έχουν ληφθεί νομοθετικά μέτρα για την προστασία τους.



Εικόνα 34. Κτήρια και κτηριακά συγκροτήματα κηρυγμένα ως μνημεία και μη.

Ακολουθεί ο χάρτης 2 με τη χωρική απεικόνιση των καταγεγραμμένων κτηρίων / κτηριακών συγκροτημάτων συναρτήσεως του βαθμού προστασίας τους. Από τη μελέτη του διαφαίνεται πως τα ενδιαφέροντα κτήρια / σύνολα, που έχουν κηρυχθεί ως μνημεία και προστατεύονται από το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, εντοπίζονται κατά κύριο λόγο στη συνοικία 'Βαρούσι' και στην περιοχή γύρωθεν της Πλατείας Ρήγα Φεραίου, πλησίον της οδού Ασκληπιού. Η παρατήρηση αυτή ερμηνεύεται από το γεγονός πως αυτές οι

δυο περιοχές αποτελούσαν τα δυο αστικά κέντρα που άκμασαν, βέβαια, σε διαφορετική χρονική περίοδο. Η περιοχή 'Βαρούσι' συγκέντρωνε τους αστούς και τις εύπορες οικογένειες μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αι., όπου άρχισε να αναπτύσσεται το νέο κέντρο της πόλης, σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, γύρω αυτή τη φορά από την πλατεία Ρήγα Φεραίου.



Χάρτης 2. Χωρική αποτύπωση συναρτήσεως του καθεστώτος προστασίας.
(πηγή: ιδία επεξεργασία)

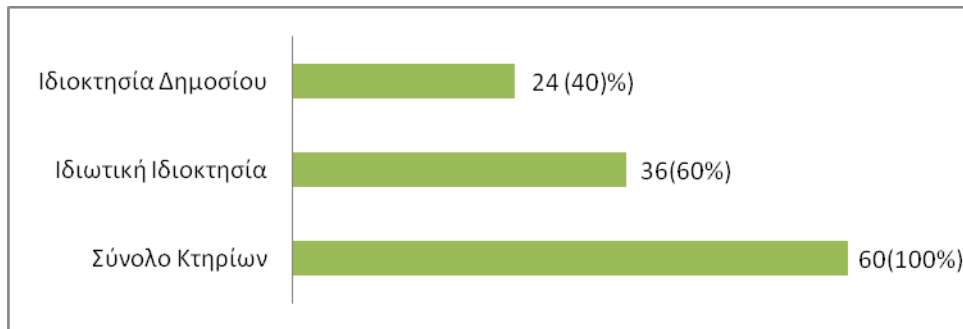
Στον πίνακα, που ακολουθεί, καταγράφονται τα ενδιαφέροντα κτήρια/συγκροτήματα κτηρίων της πόλης των Τρικάλων συναρτήσει του ιδιοκτησιακού τους καθεστώτος. Διακρίνονται σε αυτά που ανήκουν στην Πολιτεία (Δήμος, Υπουργείο Δικαιοσύνης, Υπουργείο Αμύνης, κ.ά.) και αυτά που ανήκουν σε ιδιώτες (φυσικά πρόσωπα, εταιρείες, Εκκλησιαστική περιουσία).

		ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ ΔΗΜΟΣΙΟΥ	ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑ
1.	3 ^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων	x	
2.	4 ^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων	x	
3.	5 ^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων	x	
4.	Αρχοντικό 'Αναγνωστιάδη'		x
5.	Αρχοντικό 'Βογιάρου'		x
6.	Αρχοντικό 'Δίκου'		x
7.	Αρχοντικό 'Ζουρνατζή'		x
8.	Αρχοντικό Κυρνάσιου	x	
9.	Αρχοντικό 'Νακοπούλου'		x
10.	Αρχοντικό 'Σιμή'		x
11.	Δικαστικό Μέγαρο Τρικάλων	x	
12.	'Δωρόθεος Σχολή'	x	
13.	Εργοστάσιο 'Κλωτσοτήρα'		x
14.	Εργοστάσιο 'Τεγοπούλου'		x
15.	Ι. Ναός Αγίων Αναργύρων		x
16.	Ι. Ναός Αγίου Δημητρίου		x
17.	Ι. Ναός Αγίου Ιωάννη Ελεήμονος		x
18.	Ι. Ναός Αγίου Ιωάννη Προδρόμου		x
19.	Ι. Ναός Αγίας Παρασκευής		x
20.	Ι. Ναός Παναγίας Επισκέψεως		x
21.	Ι. Ναός Παναγίας Φανερωμένης		x
22.	'Καστρακίδειο' Ίδρυμα	x	
23.	Κέντρο Πολιτισμού 'Κλιάφα'		x
24.	ΚΟΜΔΕ	x	
25.	Κτήριο Αγροτικής Τράπεζας		x
26.	Κτήριο 'Γιαννουσόπουλου'		x
27.	Κτήριο Ιδρύματος 'Αυγέρη'		x
28.	Κτήριο Ιδρύματος 'Μακρή'		x
29.	Κτήριο Λαογραφικού Μουσείου	x	
30.	Κτήριο επί της 25 ^{ης} Μαρτίου		x
31.	Κτήριο επί της Λογοθέτου		x
32.	Κτήριο επί της Καποδιστρίου		x

33.	Κτήριο 'Μουχτάρη'		x
34.	Κτήριο 'Μπάρδα'		x
35.	Κτήριο 'Πελέκη'		x
36.	Κτήριο 'Τεγοπούλου'		x
37.	Μύλος Ματσόπουλου	x	
38.	Ξενοδοχείο 'Πανελλήνιον'		x
39.	Ξενοδοχείο 'Πίνδος'		x
40.	Οικία 'Ζέρβα'		x
41.	Οικία 'Καραλή'		x
42.	Οικία 'Παπαλά'		x
43.	Οικία 'Πίσπα'		x
44.	Οικία 'Πυκνάδα'		x
45.	Οικία 'Τζάνα'	x	
46.	Οικία 'Τσανάκα'		x
47.	Οικία 'Φίτσιου'		x
48.	Οικία επί της Κανάρη		x
49.	Οικία επί της Καραϊσκάκη		x
50.	Οικία επί της Νέλσονος		x
51.	Οικία επί της Όθωνος		x
52.	Οικία επί της Φλέμινγκ		x
53.	Οικίες επί της Αγ. Παρασκευής		x
54.	Οθωμανικό Λουτρό Παλιών Φυλακών	x	
55.	Παλαιό Χαμάμ		x
56.	Σιδηροδρομικός Σταθμός Τρικάλων	x	
57.	Συγκρότημα 7 ^{ης} Ταξιαρχίας	x	
58.	Σχολή Μονίμων Υπαξιωματικών	x	
59.	Τέμενος Όσμάν Σαχ'	x	
60.	Ωρολογοστάσιο Φρουρίου	x	

Πίνακας 2. Ταξινόμηση των καταγεγραμμένων κτηρίων ανάλογα με το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς.

Από την επεξεργασία των στοιχείων του παραπάνω πίνακα προκύπτει πως από τα 60 καταγεγραμμένα κτήρια/συγκροτήματα κτηρίων στην πόλη των Τρικάλων τα 24 (40%) από αυτά ανήκουν στην κυριότητα του Δημοσίου / Εκκλησίας, ενώ τα 36 (60%) αποτελούν ιδιοκτησία ιδιωτών.



Εικόνα 35. Διάγραμμα κατανομής κτηρίων συναρτήσει του ιδιοκτησιακού τους καθεστώτος.

Στον ακόλουθο χάρτη απεικονίζεται χωρικά η κατανομή των κτηρίων / κτηριακών συγκροτημάτων συναρτήσει του ιδιοκτησιακού τους καθεστώτος. Από την παρατήρησή του εξάγεται το συμπέρασμα πως η πλειοψηφία των κτηρίων / συνόλων ανήκει σε ιδιώτες και χωροθετείται κεντρικά της πόλης. Από την άλλη πλευρά, στην πολιτεία ανήκουν τα περισσότερα κτήρια / κτηριακά συγκροτήματα, που καταλαμβάνουν μεγάλη έκταση και βρίσκονται διάσπαρτα μέσα στον αστικό ιστό και περιφερειακά του κέντρου της πόλης, καθώς προορίζονταν για τη φιλοξενία λειτουργιών κοινής ωφέλειας (σχολεία, δικαστήρια, στρατιωτικές εγκαταστάσεις, κ.ά.). Τα κτήρια του δημοσίου που είναι μεμονωμένα και περιορισμένης έκτασης, πέρασαν κατά κύριο λόγο στην κυριότητα του Δήμου μετά από δωρεές ιδιωτών / ιδρυμάτων.



Χάρτης 3. Χωρική αποτύπωση των κτηρίων συναρτήσει του ιδιοκτησιακού τους καθεστώτος.
(πηγή: ίδια επεξεργασία)

Στον επόμενο πίνακα κατηγοριοποιούνται τα ενδιαφέροντα κτήρια/συγκροτήματα κτηρίων της πόλης των Τρικάλων σε συνάρτηση με τη χρονολόγηση της κατασκευής τους. Οι κατηγορίες ακολουθούν την κατηγοριοποίηση που προτείνεται στον ισχύοντα Αρχαιολογικό Νόμο (Ν.3028.2002) και είναι οι τρεις παρακάτω:

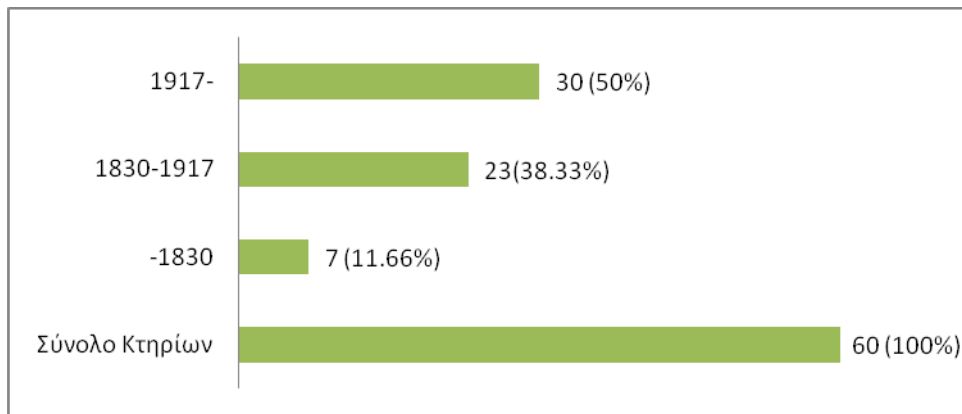
- ιστορικά μνημεία διαφόρων περιόδων (κατασκευασμένα μέχρι 1830)
- νεότερα - προγενέστερα των τελευταίων 100 ετών (1830-1917)
- νεότερα - μεταγενέστερα των τελευταίων εκατό χρόνων (1917-)

		-1830	1830-1917	1917-
1	3 ^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων			x
2	4 ^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων		x	
3	5 ^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων			x
4	Αρχοντικό 'Αναγνωστιάδη'		x	
5	Αρχοντικό 'Βογιάρου'		x	
6	Αρχοντικό 'Δίκου'		x	
7	Αρχοντικό 'Ζουρνατζή'		x	
8	Αρχοντικό Κυρνάσιου		x	
9	Αρχοντικό 'Νακοπούλου'		x	
10	Αρχοντικό 'Σιμή'		x	
11	Δικαστικό Μέγαρο Τρικάλων		x	
12	'Δωρόθεος Σχολή'		x	
13	Εργοστάσιο 'Κλωτσοτήρα'			x
14	Εργοστάσιο 'Τεγοπούλου'			x
15	Ι. Ναός Αγίων Αναργύρων	x		
16	Ι. Ναός Αγίου Δημητρίου	x		
17	Ι. Ναός Αγίου Ιωάννη Ελεήμονος	x		
18	Ι. Ναός Αγίου Ιωάννη Προδρόμου	x		
19	Ι. Ναός Αγίας Παρασκευής		x	
20	Ι. Ναός Παναγίας Επισκέψεως		x	
21	Ι. Ναός Παναγίας Φανερωμένης		x	
22	'Καστρακίδειο' Ίδρυμα			x
23	Κέντρο Πολιτισμού 'Κλιάφα'			x
24	ΚΟΜΔΕ			x
25	Κτήριο Αγροτικής Τράπεζας			x
26	Κτήριο 'Γιαννουσόπουλου'		x	
27	Κτήριο Ιδρύματος 'Αυγέρη'		x	
28	Κτήριο Ιδρύματος 'Μακρή'			x
29	Κτήριο Λαογραφικού Μουσείου			x
30	Κτήριο επί της 25 ^{ης} Μαρτίου			x

31	Κτήριο επί της Λογοθέτου			x
32	Κτήριο επί της Καποδιστρίου			x
33	Κτήριο 'Μουχτάρη'			x
34	Κτήριο 'Μπάρδα'			x
35	Κτήριο 'Πελέκη'			x
36	Κτήριο 'Τεγοπούλου'			x
37	Μύλος Ματσόπουλου		x	
38	Ξενοδοχείο 'Πανελλήνιον'		x	
39	Ξενοδοχείο 'Πίνδος'		x	
40	Οικία 'Ζέρβα'		x	
41	Οικία 'Καραλή'		x	
42	Οικία 'Παπαλά'			x
43	Οικία 'Πίσπα'			x
44	Οικία 'Πυκνάδα'		x	
45	Οικία 'Τζάνα'			x
46	Οικία 'Τσανάκα'			x
47	Οικία 'Φίτσιου'			x
48	Οικία επί της Κανάρη			x
49	Οικία επί της Καραϊσκάκη			x
50	Οικία επί της Νέλσονος			x
51	Οικία επί της Όθωνος			x
52	Οικία επί της Φλέμινγκ			x
53	Οικίες επί της Αγ. Παρασκευής		x	
54	Οθωμανικό Λουτρό Παλιών Φυλακών	x		
55	Παλαιό Χαμάμ	x		
56	Σιδηροδρομικός Σταθμός Τρικάλων		x	
57	Συγκρότημα 7 ^{ης} Ταξιαρχίας			x
58	Σχολή Μονίμων Υπαξιωματικών			x
59	Τέμενος Όσμάν Σαχ'	x		
60	Ωρολογοστάσιο Φρουρίου			x

Πίνακας 3. Τα καταγεγραμμένα κτήρια σε συνάρτηση με τη χρονολόγησή τους.

Από την επεξεργασία των στοιχείων του παραπάνω πίνακα προκύπτει πως από τα 60 καταγεγραμμένα κτήρια/συγκροτήματα κτηρίων στην πόλη των Τρικάλων τα 30 είναι μεταγενέστερα των τελευταίων εκατό χρόνων (50%), τα 23 (38.33%) είναι νεότερα , αλλά προγενέστερα των τελευταίων εκατό χρόνων και 7 από αυτά (11.66%) είναι προγενέστερα της ίδρυσης του ελληνικού κράτους.



Εικόνα 36. Κτήρια και κτηριακά συγκροτήματα συναρτήσει της χρονολόγησής τους.

Στον ακόλουθο χάρτη απεικονίζεται χωρικά η κατανομή των κτηρίων / κτηριακών συγκροτημάτων συναρτήσει του ιδιοκτησιακού τους καθεστώτος.



Χάρτης 4. Χωρική απεικόνιση των κτηρίων συναρτήσει της χρονολόγησης κατασκευής.
(πηγή: ιδία επεξεργασία)

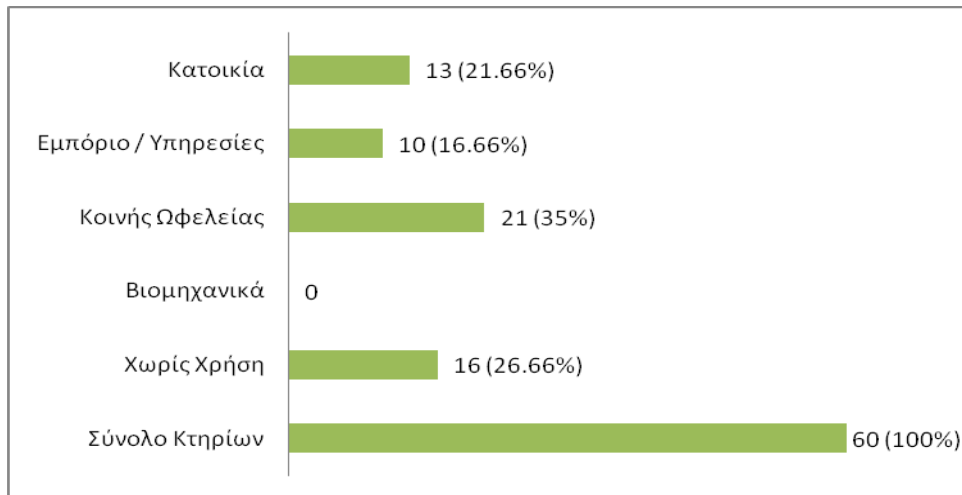
Στον πίνακα που ακολουθεί κατηγοριοποιούνται τα ενδιαφέροντα κτήρια/συγκροτήματα κτηρίων σε συνάρτηση με την παρούσα χρήση. Οι πέντε κατηγορίες είναι οι παρακάτω:

- κατοικία
- εμπόριο / υπηρεσίες
- κτήρια κοινής ωφέλειας
- βιομηχανικά
- χωρίς χρήση / εγκαταλελειμμένα

		ΚΑΤΟΙΚΙΑ	ΕΜΠΟΡΙΟ ΥΠΗΡΕΣΙΕΣ	ΚΟΙΝΗΣ ΩΦΕΛΕΙΑΣ	ΒΙΟΜΗ- ΧΑΝΙΚΑ	ΧΩΡΙΣ ΧΡΗΣΗ
1	3 ^ο Δημ. Σχολείο Τρικάλων			x		
2	4 ^ο Δημ. Σχολείο Τρικάλων			x		
3	5 ^ο Δημ. Σχολείο Τρικάλων			x		
4	Αρχοντικό 'Αναγνωστιάδη'	x				
5	Αρχοντικό 'Βογιάρου'	x				
6	Αρχοντικό 'Δίκου'	x				
7	Αρχοντικό 'Ζουρνατζή'	x				
8	Αρχοντικό Κυρνάσιου					x
9	Αρχοντικό 'Νακοπούλου'	x				
10	Αρχοντικό 'Σιμή'					x
11	Δικαστικό Μέγαρο			x		
12	'Δωρόθεος Σχολή'			x		
13	Εργοστάσιο Κλωτσοτήρα					x
14	Εργοστάσιο Τεγοπούλου					x
15	Ι. Ναός Αγίων Αναργύρων			x		
16	Ι. Ναός Αγίου Δημητρίου			x		
17	Ι.Ν. Αγ. Ιωάννη Ελεήμονος			x		
18	Ι.Ν. Αγ.Ιωάννη Προδρόμου			x		
19	Ι. Ναός Αγίας Παρασκευής			x		
20	Ι.Ν. Παναγίας Επισκέψεως			x		
21	Ι.Ν. Παν. Φανερωμένης			x		
22	'Καστρακίδειο' Ίδρυμα			x		
23	Κέντρο Πολιτ. 'Κλιάφα'			x		
24	ΚΟΜΔΕ					x
25	Κτήριο Αγροτ. Τράπεζας		x			
26	Κτήριο 'Γιαννουσόπουλου'					x
27	Κτήριο Ιδρύματος 'Αυγέρη'		x			

28	Κτήριο Ιδρύματος 'Μακρή'					x
29	Κτήριο Λαογρ. Μουσείου			x		
30	Κτήριο επί 25 ^{ης} Μαρτίου					x
31	Κτήριο επί της Λογοθέτου					x
32	Κτήριο επί Καποδιστρίου		x			
33	Κτήριο 'Μουχτάρη'		x			
34	Κτήριο 'Μπάρδα'		x			
35	Κτήριο 'Πελέκη'		x			
36	Κτήριο 'Τεγοπούλου'		x			
37	Μύλος Μασσόπουλου			x		
38	Ξενοδοχείο 'Πανελλήνιον'		x			
39	Ξενοδοχείο 'Πίνδος'		x			
40	Οικία 'Ζέρβα'	x				
41	Οικία 'Καραλή'					x
42	Οικία 'Παπαλά'	x				
43	Οικία 'Πίσπα'					x
44	Οικία 'Πυκνάδα'	x				
45	Οικία 'Τζάνα'					x
46	Οικία 'Τσανάκα'	x				
47	Οικία 'Φίτσιου'	x				
48	Οικία επί της Κανάρη					x
49	Οικία επί της Καραϊσκάκη	x				
50	Οικία επί της Νέλσονος	x				
51	Οικία επί της Όθωνος					x
52	Οικία επί της Φλέμινγκ					x
53	Οικίες επί Αγ. Παρασκευής	x				
54	Οθωμ. Λουτρό Φυλακών			x		
55	Παλαιό Χαμάμ		x			
56	Σιδηρ. Σταθμός Τρικάλων			x		
57	Συγκρότημα 7 ^{ης} Ταξιαρχίας					x
58	Σχολή Μ. Υπαξιωματικών			x		
59	Τέμενος Όσμάν Σαχ'			x		
60	Ωρολογοστάσιο Φρουρίου			x		

Πίνακας 5. Τα καταγεγραμμένα κτήρια σε συνάρτηση με την παρούσα χρήση.

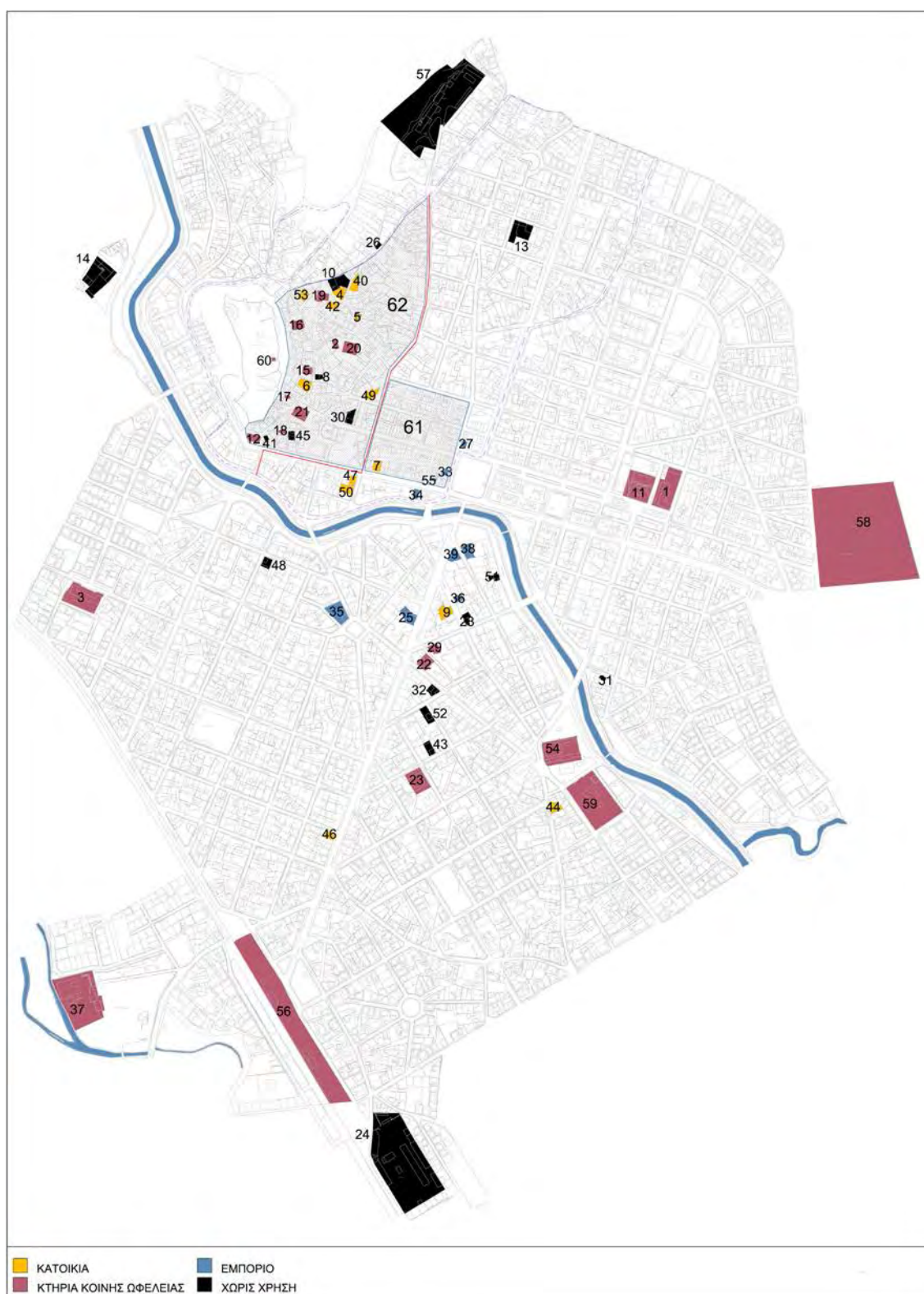


Εικόνα 12. Κτήρια και κτηριακά συγκροτήματα συναρτήσει της παρούσας χρήσης τους.

Από τον παραπάνω πίνακα εξάγεται το συμπέρασμα ότι στη σημερινή τους κατάσταση, το μεγαλύτερο ποσοστό (73.34%) των ενδιαφερόντων κτηρίων /κτηριακών συγκροτημάτων της πόλης φιλοξενεί χρήσεις, γεγονός που είναι πολύ σημαντικό για την προστασία τους από περαιτέρω φθορές. Επίσης, το γεγονός ότι στα κτήρια αυτά δεν επικρατεί κάποια επικρατούσα χρήση, αλλά φιλοξενούν κατοικίες, εμπόριο, υπηρεσίες, αλλά και κτήρια κοινής ωφέλειας κρίνεται ιδιαίτερα θετικό, καθώς κινητοποιεί προς την κατεύθυνση της προστασίας και ανάδειξής τους όλες τις κατηγορίες πληθυσμού της πόλης.

Το ποσοστό 26.66% των εγκαταλελειμμένων κτηρίων κρίνεται μεγάλο, καθώς δεδομένου ότι τα τελευταία χρόνια υπάρχει αυξανόμενο ενδιαφέρον για την ανάδειξη της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και έχει συνειδητοποιηθεί η συμβολή της ανάδειξης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς στην ανάπτυξη της πόλης, θα περίμενε κανείς το σύνολο των ενδιαφερόντων κτηρίων να έχει επισημανθεί και να έχουν γίνει προσπάθειες για την προστασία, επανάχρηση και ανάδειξή του. Απαιτείται, λοιπόν, περαιτέρω ευαισθητοποίηση των πολιτών και φορέων και κυρίως επιβάλλεται η θέσπιση κινήτρων που θα κινητοποιήσουν όλους τους εμπλεκόμενους προς την κατεύθυνση διατήρησης και ανάδειξης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης.

Στη σημερινή κατάσταση δεν παρατηρούνται ενδιαφέροντα κτήρια με χρήση βιομηχανική. Η πρόοδος της τεχνολογίας, η αποβιομηχάνιση των πόλεων και οι θέσπιση νόμων, που απαγορεύουν τη λειτουργία βιοτεχνιών/βιομηχανιών εντός του αστικού ιστού, οδήγησαν στην παύση λειτουργίας των ιστορικών βιομηχανιών ή στη μετεγκατάστασή τους εκτός πόλης.



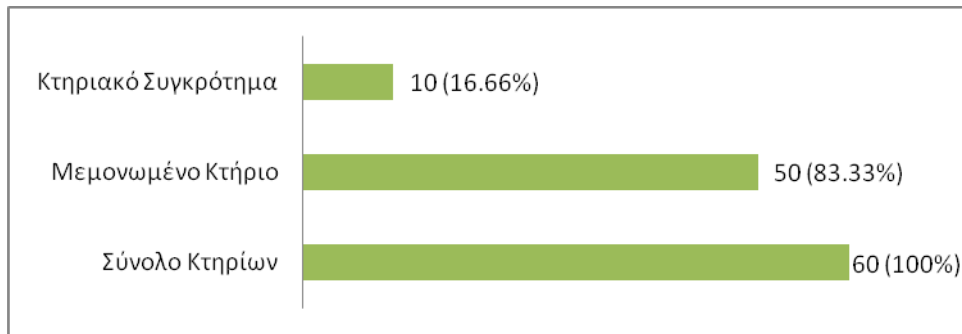
Χάρτης 5. Χωρική απεικόνιση των κτηρίων συναρτήσει της παρούσας χρήσης.
(πηγή: ιδία επεξεργασία)

Στον πίνακα που ακολουθεί, κατηγοριοποιούνται τα καταγεγραμμένα ως ενδιαφέροντα κτήρια/κτηριακά συγκροτήματα της πόλης συναρτήσει της έκτασης και του μεγέθους τους. Διακρίνονται, λοιπόν, σε μεμονωμένα κτήρια και σε κτηριακά συγκροτήματα.

		MEMONΩΜΕΝΟ ΚΤΗΡΙΟ	ΣΥΓΚΡΟΤΗΜΑ ΚΤΗΡΙΩΝ
1.	3 ^ο Δημ. Σχολείο Τρικάλων	x	
2.	4 ^ο Δημ. Σχολείο Τρικάλων	x	
3.	5 ^ο Δημ. Σχολείο Τρικάλων	x	
4.	Αρχοντικό 'Αναγνωστιάδη'	x	
5.	Αρχοντικό 'Βογιάρου'	x	
6.	Αρχοντικό 'Δίκου'	x	
7.	Αρχοντικό 'Ζουρνατζή'	x	
8.	Αρχοντικό Κυρνάσιου	x	
9.	Αρχοντικό 'Νακοπούλου'	x	
10.	Αρχοντικό 'Σιμή'	x	
11.	Δικαστικό Μέγαρο	x	
12.	'Δωρόθεος Σχολή'	x	
13.	Εργοστάσιο 'Κλωτσοτήρα'		x
14.	Εργοστάσιο 'Τεγοπούλου'		x
15.	Ι. Ναός Αγίων Αναργύρων	x	
16.	Ι. Ναός Αγίου Δημητρίου	x	
17.	Ι.Ν. Αγ. Ιωάννη Ελεήμονος	x	
18.	Ι.Ν. Αγ.Ιωάννη Προδρόμου	x	
19.	Ι. Ναός Αγίας Παρασκευής	x	
20.	Ι.Ν. Παναγίας Επισκέψεως	x	
21.	Ι.Ν. Παν. Φανερωμένης	x	
22.	'Καστρακίδειο' Ίδρυμα	x	
23.	Κέντρο Πολιτ. 'Κλιάφα'		x
24.	ΚΟΜΔΕ		x
25.	Κτήριο Αγροτ. Τράπεζας	x	
26.	Κτήριο 'Γιαννουσόπουλου'	x	
27.	Κτήριο Ιδρύματος 'Αυγέρη'	x	
28.	Κτήριο Ιδρύματος 'Μακρή'	x	
29.	Κτήριο Λαογρ. Μουσείου	x	
30.	Κτήριο επί 25 ^{ης} Μαρτίου	x	

31.	Κτήριο επί της Λογοθέτου	x	
32.	Κτήριο επί Καποδιστρίου	x	
33.	Κτήριο 'Μουχτάρη'	x	
34.	Κτήριο 'Μπάρδα'	x	
35.	Κτήριο 'Πελέκη'	x	
36.	Κτήριο 'Τεγοπούλου'	x	
37.	Μύλος Ματσόπουλου		x
38.	Ξενοδοχείο 'Πανελλήνιον'	x	
39.	Ξενοδοχείο 'Πίνδος'	x	
40.	Οικία 'Ζέρβα'	x	
41.	Οικία 'Καραλή'	x	
42.	Οικία 'Παπαλά'	x	
43.	Οικία 'Πίσπα'	x	
44.	Οικία 'Πυκνάδα'	x	
45.	Οικία 'Τζάνα'	x	
46.	Οικία 'Τσανάκα'	x	
47.	Οικία 'Φίτσιου'	x	
48.	Οικία επί της Κανάρη	x	
49.	Οικία επί της Καραϊσκάκη	x	
50.	Οικία επί της Νέλσονος	x	
51.	Οικία επί της Όθωνος	x	
52.	Οικία επί της Φλέμινγκ	x	
53.	Οικίες επί Αγ. Παρασκευής		x
54.	Οθωμ. Λουτρό Φυλακών		x
55.	Παλαιό Χαμάμ	x	
56.	Σιδηρ. Σταθμός Τρικάλων		x
57.	Συγκρότημα 7 ^{ης} Ταξιαρχίας		x
58.	Σχολή Μ. Υπαξιωματικών	x	
59.	Τέμενος Όσμάν Σαχ'		x
60.	Ωρολογοστάσιο Φρουρίου	x	

Πίνακας 6. Τα καταγεγραμμένα κτήρια σε συνάρτηση με την έκταση και το μέγεθός τους.



Εικόνα 37. Κτήρια και κτηριακά συγκροτήματα συναρτήσει της έκτασης και του μεγέθους τους.

Η πλειοψηφία 50/60 (83.33%) του ενδιαφέροντος αρχιτεκτονικού αποθέματος της πόλης αντιστοιχεί σε μεμονωμένα κτήρια. Τα κτηριακά συγκροτήματα αντιστοιχούν κατά κύριο λόγο στα παλιά βιομηχανικά συγκροτήματα, που λειτουργούσαν άλλοτε στις παρυφές της πόλης, ενώ με την εξάπλωση του αστικού ιστού που σημειώθηκε τις τελευταίες δεκαετίες, έχουν πλέον ενσωματωθεί στην πόλη.

Έτσι, τα μεμονωμένα κτήρια είναι διάσπαρτα στην πόλη και εντοπίζονται κυρίως στις παλιές συνοικίες της πόλης, ενώ τα κτηριακά συγκροτήματα βρίσκονται περιμετρικά της περιοχής μελέτης και κατά κύριο λόγο κοντά σε ποταμό, καθώς το υδάτινο στοιχείο ήταν απαραίτητο για τη λειτουργία των παλιών βιομηχανιών της εποχής.



Χάρτης 6. Χωρική απεικόνιση κτηρίων συναρτήσει της έκτασης και του μεγέθους τους.
(πηγή: ιδία επεξεργασία)

Στον πίνακα που ακολουθεί ταξινομείται το ενδιαφέρον αρχιτεκτονικό απόθεμα της πόλης σύμφωνα με την κατάσταση διατήρησής τους. Κατά αυτή την έννοια τα κτήρια /κτηριακά συγκροτήματα κατηγοριοποιούνται σε αυτά που διατηρούνται σε:

- καλή κατάσταση
- μέτρια κατάσταση
- κακή κατάσταση.

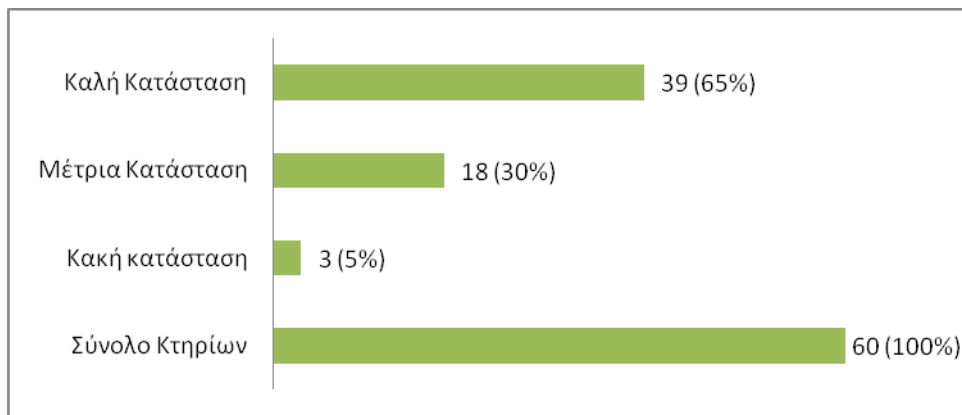
		καλή κατάσταση	μέτρια κατάσταση	κακή κατάσταση
1	3 ^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων	x		
2	4 ^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων	x		
3	5 ^ο Δημοτικό Σχολείο Τρικάλων	x		
4	Αρχοντικό 'Αναγνωστιάδη'		x	
5	Αρχοντικό 'Βογιάρου'	x		
6	Αρχοντικό 'Δίκου'	x		
7	Αρχοντικό 'Ζουρνατζή'	x		
8	Αρχοντικό Κυρνάσιου			x
9	Αρχοντικό 'Νακοπούλου'	x		
10	Αρχοντικό 'Σιμή'		x	
11	Δικαστικό Μέγαρο Τρικάλων	x		
12	'Δωρόθεος Σχολή'	x		
13	Εργοστάσιο 'Τεγοπούλου'		x	
14	Εργοστάσιο 'Κλωτσοτήρα'		x	
15	Ι. Ναός Αγίων Αναργύρων	x		
16	Ι. Ναός Αγίου Δημητρίου		x	
17	Ι. Ναός Αγ. Ιωάννη Ελεήμονος	x		
18	Ι. Ναός Αγ. Ιωάννη Προδρόμου	x		
19	Ι. Ναός Αγίας Παρασκευής		x	
20	Ι. Ναός Παναγίας Επισκέψεως	x		
21	Ι. Ναός Παναγίας Φανερωμένης	x		
22	'Καστρακίδειο' Ίδρυμα	x		
23	Κέντρο Πολιτισμού 'Κλιάφα'	x		
24	ΚΟΜΔΕ		x	
25	Κτήριο Αγροτικής Τράπεζας	x		
26	Κτήριο 'Γιαννουσόπουλου'		x	
27	Κτήριο Ιδρύματος 'Αυγέρη'		x	
28	Κτήριο Ιδρύματος 'Μακρή'	x		

29	Κτήριο Λαογραφικού Μουσείου		x	
30	Κτήριο επί της 25 ^{ης} Μαρτίου	x		
31	Κτήριο επί της Λογοθέτου	x		
32	Κτήριο επί της Καποδιστρίου	x		
33	Κτήριο 'Μουχτάρη'		x	
34	Κτήριο 'Μπάρδα'	x		
35	Κτήριο 'Πελέκη'	x		
36	Κτήριο 'Τεγοπούλου'	x		
37	Μύλος Μασόπουλου	x		
38	Ξενοδοχείο 'Πανελλήνιον'	x		
39	Ξενοδοχείο 'Πίνδος'	x		
40	Οικία 'Ζέρβα'	x		
41	Οικία 'Καραλή'			x
42	Οικία 'Παπαλά'	x		
43	Οικία 'Πίσπα'		x	
44	Οικία 'Πυκνάδα'	x		
45	Οικία 'Τζάνα'		x	
46	Οικία 'Τσανάκα'	x		
47	Οικία 'Φίτσιου'	x		
48	Οικία επί της Κανάρη		x	
49	Οικία επί της Καραϊσκάκη	x		
50	Οικία επί της Νέλσονος	x		
51	Οικία επί της Όθωνος		x	
52	Οικία επί της Φλέμινγκ			x
53	Οικίες επί της Αγ. Παρασκευής		x	
54	Οθωμ. Λουτρό Φυλακών	x		
55	Παλαιό Χαμάμ		x	
56	Σιδηροδρομικός Σταθμός	x		
57	Συγκρότημα 7 ^{ης} Ταξιαρχίας		x	
58	Σχολή Μον. Υπαξιωματικών	x		
59	Τέμενος 'Οσμάν Σαχ'	x		
60	Ωρολογοστάσιο Φρουρίου	x		

Πίνακας 7. Τα καταγεγραμμένα κτήρια σε συνάρτηση με την κατάσταση διατήρησής τους.

Από την επεξεργασία του παραπάνω πίνακα προκύπτει πως τα 39 από τα 60 κτήρια / συγκροτήματα (65%) βρίσκονται σε καλή κατάσταση, τα 18 από τα 60 (30%) βρίσκονται σε μέτρια κατάσταση, δηλαδή πέραν των εργασιών συντήρησης

απαιτούνται και ήπιες εργασίες αποκατάστασης, ενώ τα 3 από τα 60 κτήρια (5%) βρίσκονται σε κακή κατάσταση, δηλαδή απαιτούνται εκτεταμένες εργασίες δομικής και μορφολογικής αποκατάστασης.



Εικόνα 38. Κτήρια και κτηριακά συγκροτήματα συναρτήσει της κατάστασης διατήρησής τους.

Στον ακόλουθο πίνακα αποτυπώνονται χωρικά τα κτήρια/συγκροτήματα κτηρίων συναρτήσει της κατάστασης διατήρησής τους.



Χάρτης 7. Χωρική απεικόνιση των κτηρίων συναρτήσει της κατάστασης διατήρησής τους.
(πηγή: ίδια επεξεργασία)

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την καταγραφή των ενδιαφερόντων κτηρίων / κτηριακών συγκροτημάτων, τη συλλογή των στοιχείων, που συνδέονται με αυτά και την ανάλυση των παραγόμενων σχετικών πινάκων και χαρτών, προκύπτει το γενικό συμπέρασμα πως το αρχιτεκτονικό απόθεμα της πόλης των Τρικάλων δεν προστατεύεται επαρκώς και δεν αξιοποιείται στο έπακρο, ώστε να διαφυλαχτεί για τις μελλοντικές γενιές και να αποτελέσει εργαλείο ανάπτυξης για τον τόπο.

Σε ό,τι αφορά τη χωροθέτηση των ενδιαφερόντων κτηρίων / κτηριακών συγκροτημάτων στον αστικό ιστό των Τρικάλων, παρατηρείται μια πυκνότητα ενδιαφερόντων κτισμάτων στη συνοικία Βαρούσι, η οποία και αποτελεί στο σύνολό της αξιόλογο αρχιτεκτονικό σύνολο. Επιπλέον, παρατηρείται ένα ενδιαφέρον κτηριακό σύνολο στην περιοχή 'Μανάβικα', που αποτελεί τμήμα του παλιού εμπορικού κέντρου της πόλης, κάποια πυκνότητα κτηρίων πλησίον του Ληθαίου ποταμού και μια ισχυρή πυκνότητα κτηρίων γύρωθεν της οδού Ασκληπιού, δηλαδή, στο νέο εμπορικό κέντρο της πόλης. Οι παραπάνω πυκνότητες ενδιαφερόντων κτηρίων εντοπίζονται σε κεντρικές περιοχές της πόλης, στο ιστορικό κέντρο, στο παλιό και νέο εμπορικό κέντρο. Από την άλλη πλευρά, σημαντικά κτηριακά συγκροτήματα χωροθετούνται περιφερειακά της περιοχής μελέτης, καθώς αντιστοιχούν σε παλιά βιομηχανικά συγκροτήματα ή συγκροτήματα κτηρίων με χρήσεις κοινής ωφέλειας, που στο χρόνο κατασκευής τους βρίσκονταν εκτός ορίων πόλης, ενώ σήμερα έχουν ενσωματωθεί στον αστικό ιστό. Για τη βέλτιστη προστασία και ανάδειξη του συνόλου του αρχιτεκτονικού αποθέματος της πόλης είναι αναγκαία η επιτυχής δικτύωση όλων των κτηρίων / κτηριακών συγκροτημάτων της πόλης, τόσο χωρικά όσο και λειτουργικά / επιχειρησιακά.

Σε ό,τι αφορά το καθεστώς προστασίας, παρατηρείται πως η συγκέντρωση των κτηρίων, που έχουν χαρακτηριστεί ως μνημεία ή διατηρητέα κτήρια, εντοπίζεται εντός της συνοικίας 'Βαρούσι', που αποτελεί και τη παλιά συνοικία της πόλης και εντός του νέου εμπορικού κέντρου, στην αρχή της οδού Ασκληπιού. Εντός των κέντρων αυτών βρίσκεται η πλειονότητα των προστατευόμενων κτηρίων, ενώ πλήθος άλλων ενδιαφερόντων κτηρίων, που δεν προστατεύεται, βρίσκεται διάσπαρτο εντός του αστικού ιστού. Είναι απαραίτητο, λοιπόν, την επισήμανση και καταγραφή των αξιόλογων κτηρίων της πόλης να ακολουθήσει η κήρυξή τους ως μνημεία, ώστε μέσα από το ισχύον θεσμικό πλαίσιο, τα κτήρια αυτά να προστατευτούν, αλλά και να αναδειχθούν.

Εξετάζοντας το αξιόλογο αρχιτεκτονικό απόθεμα της πόλης των Τρικάλων από την πλευρά του ιδιοκτησιακού του καθεστώτος, εξάγεται το συμπέρασμα πως μεγάλο ποσοστό αυτού βρίσκεται στην κυριότητα ιδιωτών (60%), ενώ επίσης σημαντικό ποσοστό (40%) ανήκει στην πολιτεία. Επομένως, για τη βέλτιστη προστασία και ανάδειξη του συνόλου της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης είναι αναγκαίο ληφθούν μέτρα προς την κατεύθυνση υποστήριξης των ιδιωτών, αλλά και κινητοποίηση των δυνάμεων της πολιτείας.

Από την εξέταση του αξιόλογου αρχιτεκτονικού αποθέματος της πόλης συναρτήσει του χρόνου κατασκευής του, εξάγεται το συμπέρασμα πως παρ' όλη την έντονη οικοδομική δραστηριότητα των τελευταίων δεκαετιών, στην πόλη των Τρικάλων έχουν διασωθεί κτήρια, που αποτελούν σημαντικά τεκμήρια της αδιάλειπτης παρουσίας της πόλης μέσα στο πέρασμα των χρόνων, πολλών εκ των οποίων η εμβέλεια ξεπερνά τα τοπικά όρια, καθώς αποτελούν αξιόλογα και μοναδικά τεκμήρια αρχιτεκτονικής για τον Ελλαδικό ή και Βαλκανικό χώρο. Το Τέμενος του 'Οσμάν Σαχ', η παραδοσιακή συνοικία 'Βαρούσι' με τις εκκλησίες και τα αρχοντικά, ο Μύλος 'Ματσόπουλου' και το συγκρότημα 'ΚΟΜΔΕ' ως μέρος ενός ευρύτερου αρχιτεκτονικού συνόλου μπορούν να αποτελέσουν εφελτήριο για τη συγκρότηση μιας νέας ταυτότητας για την πόλη, που να σχετίζεται με την πλούσια Αρχιτεκτονικής της Κληρονομιά.

Σε ό,τι αφορά τη σημερινή χρήση των καταγεγραμμένων αξιόλογων κτηρίων, παρατηρείται μια σχεδόν ισομερής κατανομή των κτηρίων ως προς τη χρήση τους. Κατοικίες, εμπόριο, υπηρεσίες και κτήρια κοινής ωφελείας εμφανίζονται ως οι επικρατέστερες χρήσεις, ενώ και τα κτήρια χωρίς χρήση κατέχουν σημαντικό ποσοστό.

Σε ό,τι αφορά την κατάσταση διατήρησης των κτηρίων, η πλειοψηφία των κτηρίων βρίσκονται στη σημερινή τους μορφή σε καλή κατάσταση, γεγονός που καθιστά ευκολότερη διαδικασία την προστασία τους από περαιτέρω φθορές. Κύριο μέλημα θα πρέπει να αποτελεί η συντήρηση και ανάδειξής τους.

5. ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Από την καταγραφή και ανάλυση των στοιχείων του αξιόλογου αρχιτεκτονικού αποθέματος της πόλης των Τρικάλων, εξάγεται το γενικό συμπέρασμα πως τα Τρίκαλα διαθέτουν αξιόλογο, πολυπληθές και καλοδιατηρημένο αρχιτεκτονικό απόθεμα, που αποτελεί τεκμήριο της ιστορίας και του πολιτισμού της πόλης. Κτήρια οθωμανικά και ελληνικά, εκκλησιαστικά, κοσμικά και βιομηχανικά, παραδοσιακά, νεοκλασικά και μοντέρνα, λαϊκής και επώνυμης αρχιτεκτονικής βρίσκονται διάσπαρτα στον αστικό ιστό. Κάποια από αυτά έχουν επισημανθεί και αποτελούν σημεία αναφοράς για την πόλη, κάποια άλλα μένει να αναδειχθούν.

Οι προτάσεις αυτής της εργασίας αποσκοπούν στην ανάδειξη του συνόλου της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς των Τρικάλων, με στόχο αφ' ενός την προστασία και διαφύλαξή του για τις μελλοντικές γενιές και αφετέρου την ανάδειξή του, ώστε να αποτελέσει εφελκυστικό παράγοντα ανάπτυξης για τον τόπο. Κατά αυτή την έννοια, οι προτάσεις στοχεύουν στην ανάδειξη των στοιχείων της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς όχι μόνο ως μεμονωμένη αξία, αλλά και ως παράγοντες επανασχεδιασμού του αστικού ιστού και συγκρότησης της νέας ταυτότητας της πόλης.

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται αναλυτικά οι δράσεις και τα έργα, που προτείνονται για την προστασία και ανάδειξη της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης. Οι προτάσεις αφορούν δυο κατηγορίες: τους ιδιώτες και την πολιτεία. Κατ' αρχάς, επιβάλλεται η ενεργή συμμετοχή όλων των εμπλεκομένων. Τόσοι οι ιδιοκτήτες των μνημείων –ιδιώτες, επιχειρήσεις και εκκλησία- όσο και η Πολιτεία σε επίπεδο Κεντρικής Διοίκησης, Περιφερειακής και Τοπικής Αυτοδιοίκησης είναι απαραίτητο να σχεδιάσουν και να υλοποιήσουν τις δράσεις και τα έργα προστασίας και ανάδειξης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης.

ΙΔΙΩΤΙΚΗ ΠΡΩΤΟΒΟΥΛΙΑ

Οι ιδιώτες είναι απαραίτητο να συνειδητοποιήσουν τη σημασία και την αξία της διατήρησης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς. Η κατοχή διατηρητέων κτηρίων προσφέρει κοινωνικά, πολιτιστικά, περιβαλλοντικά και οικονομικά οφέλη για τους ιδιοκτήτες εν προκειμένω, αλλά και για το κοινωνικό σύνολο, που τις περισσότερες φορές δεν είναι ποσοτικά μετρήσιμα. Η συνειδητοποίηση της αξίας τους είναι το κλειδί

ώστε τα χαρακτηρισμένα ως μνημεία κτήρια να προστατευτούν και να αξιοποιηθούν. Οι ιδιοκτήτες λοιπόν, πρέπει να στρέψουν το ενδιαφέρον τους στην προστασία και ανάδειξη του αρχιτεκτονικού αποθέματος, κινούμενοι κατ' αρχάς προς την κατεύθυνση της συντήρησης και αξιοποίησης της ατομικής τους ιδιοκτησίας.

Η χρηματοδότηση εργασιών επισκευής, αποκατάστασης και επανάχρησης μνημείων και διατηρητέων κτηρίων μπορεί να εξασφαλιστεί μέσω ενεργοποίησης και βελτίωσης των διατάξεων χρηματοδότησης από επιδοτούμενα προγράμματα (ΕΣΠΑ 2014-2020) της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ακόμη, το ευρωπαϊκό πρόγραμμα Jessica επιτρέπει την αξιοποίηση επιχορηγήσεων για την προώθηση βιώσιμων επενδύσεων στις αστικές περιοχές. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις επιλέξιμες δράσεις του προγράμματος, οι πόροι μπορούν να διοχετευτούν σε σχέδια, που αφορούν σε χώρους της ιστορικής και πολιτιστικής κληρονομιάς, για τουρισμό ή άλλες αειφόρους χρήσεις.¹⁸ Επιπλέον, ιδιωτικοί φορείς μπορούν να προσφέρουν οικονομικές χορηγίες σε ιδιώτες και την πολιτεία προς την κατεύθυνση της συντήρησης και αποκατάστασης αρχιτεκτονικών μνημείων της πόλης.

Ακόμη, ιδιωτικοί φορείς και πολίτες της πόλης των Τρικάλων μπορούν να συνεργαστούν δημιουργώντας ένα τοπικό φορέα για την προστασία και ανάδειξη της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης. Ο φορέας αυτός θα αναδεικνύει το αρχιτεκτονικό απόθεμα της πόλης, ενημερώνοντας τους πολίτες, προβάλλοντας το αρχιτεκτονικό απόθεμα, επισημαίνοντας τα προβλήματα, που παρουσιάζονται, ανταλλάσσοντας απόψεις και αναπτύσσοντας συνεργασίες με αντίστοιχους φορείς άλλων περιοχών.

Κρίνοντας πως η συνέργεια όσο το δυνατό μεγαλύτερου τμήματος της κοινωνίας αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την επίτευξη του εγχειρήματος, είναι αναγκαίο να πραγματοποιηθούν δράσεις ενημέρωσης, ευαισθητοποίησης και ενεργοποίησης των πολιτών -προς την κατεύθυνση της προστασίας και ανάδειξης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης- με την διάδοση ενημερωτικού υλικού, τη διοργάνωση σχετικών εκδηλώσεων και την υλοποίηση εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

¹⁸ www.jessicafund.gr

ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Από την πλευρά της η πολιτεία μπορεί να συμβάλει καθοριστικά στην προστασία και ανάδειξη του αρχιτεκτονικού αποθέματος της πόλης. Τρία είναι τα εργαλεία ανάδειξης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς:

- η θέσπιση νομοθετικών πρωτοβουλιών προστασίας,
- οι μηχανισμοί οικονομικής στήριξης,
- οι αστικές αναπλάσεις.

Κρίνοντας πως το αρχιτεκτονικό απόθεμα της πόλης δεν προστατεύεται επαρκώς, προτείνεται ο χαρακτηρισμός της παραδοσιακής συνοικίας 'Βαρούσι', καθώς και της συνοικίας 'Μανάβικα' ως ιστορικών τόπων, που έχουν σημαντική ιστορική και αρχιτεκτονική αξία για την πόλη. Με τον τρόπο αυτό, οι δυο περιοχές θα προστατευτούν στο ακέραιο, θα διαφυλαχτούν τα αυθεντικά τους χαρακτηριστικά και θα διατηρηθούν για τις μελλοντικές γενιές.

Επιπλέον, προτείνεται η θέσπιση εκ μέρους της Περιφέρειας παρατηρητηρίου για τη μελέτη της εξέλιξης της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς των θεσσαλικών πόλεων μέσα στο πέρασμα των χρόνων. Η λειτουργία ενός τέτοιου παρατηρητηρίου θα στόχευε στην αναλυτική καταγραφή, αποτύπωση και τεκμηρίωση των χαρακτηριστικών του αποθέματος, στην ανταλλαγή απόψεων σε επίπεδο ενημέρωσης και τεχνογνωσίας και στη διατύπωση προτάσεων για την προστασία και ανάδειξή του, αλλά και στην εξαγωγή συμπερασμάτων για την εξέλιξη του αποθέματος μέσα στο χρόνο. Το παρατηρητήριο αυτό θα μπορούσε να συνδυαστεί με τη δημιουργία μιας ψηφιακής βάσης δεδομένων του αξιόλογου αρχιτεκτονικού αποθέματος της πόλης, προσβάσιμη σε πολίτες και φορείς προστασίας, που θα παρέχει τη δυνατότητα επικαιροποίησης των δεδομένων.

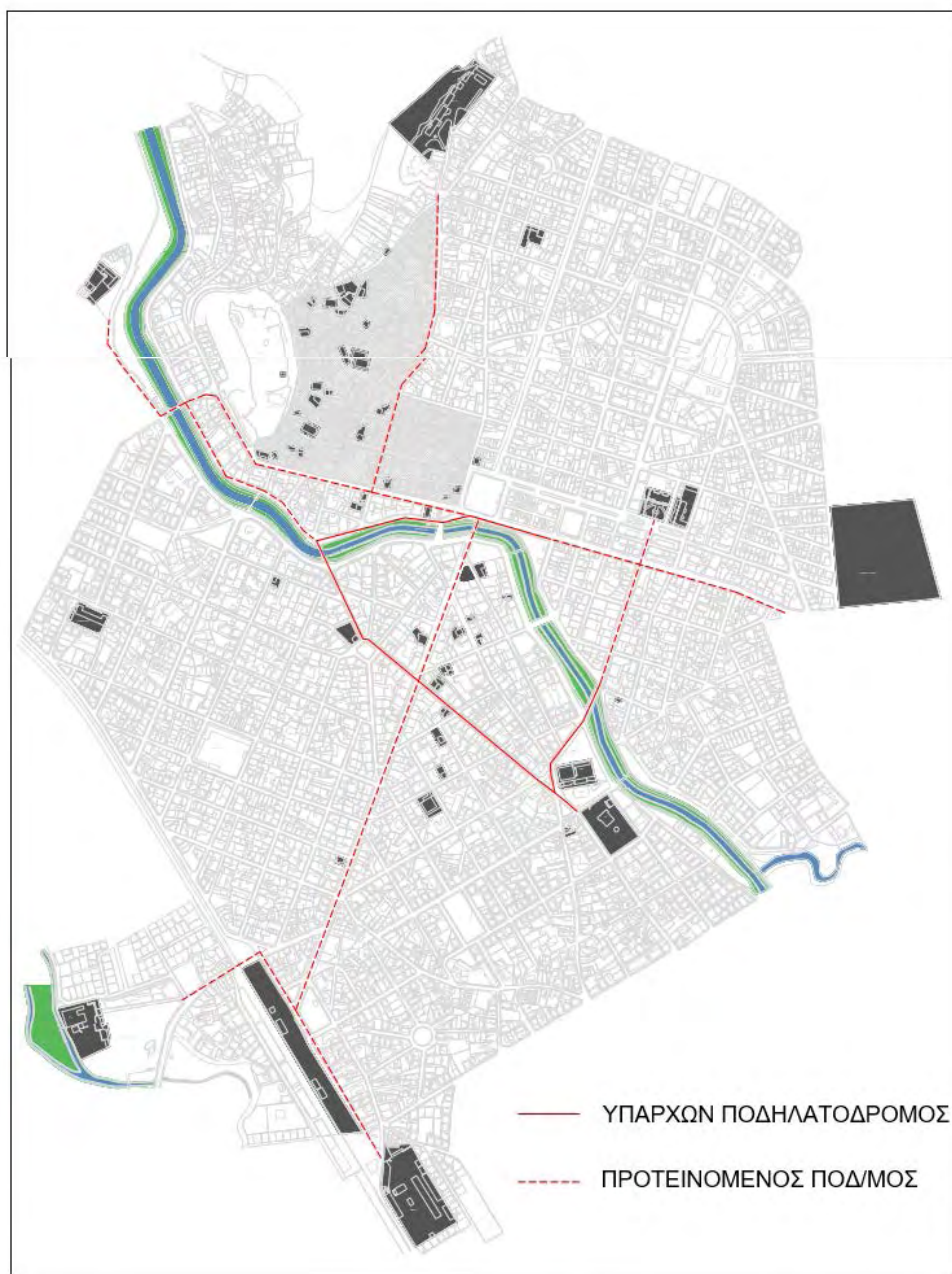
Μια ακόμη πρωτοβουλία, που προτείνεται σε επίπεδο τοπικής αυτοδιοίκησης, είναι η δημιουργία αρχιτεκτονικών διαδρομών, που θα συνδέουν τα κτήρια - μνημεία της πόλης. Καθεμιά από αυτές είναι δυνατό να έχει ξεχωριστό θέμα και να συνδέει χωρικά τα μνημεία, δημιουργώντας διαδρομές και περιπάτους ιδιαίτερου αρχιτεκτονικού και ιστορικού ενδιαφέροντος. Στάσεις σε αυτές τις διαδρομές προτείνεται να αποτελούν τα μνημεία της πόλης, που φιλοξενούν πολιτιστικές υποδομές, όπου και θα παρέχεται στους ενδιαφερόμενους σχετικό εκπαιδευτικό και ενημερωτικό υλικό. Για τη δημιουργία των αρχιτεκτονικών αυτών διαδρομών προτείνονται οι εξής θεματικές ενότητες:

- οθωμανικά κτίσματα (Οθωμανικό Λουτρό Παλιών Φυλακών, Παλαιό Χαμάμ, Τέμενος Οσμάν Σαχ)
- βυζαντινά κτίσματα (Ι. Ν. Αγ. Αναργύρων, Ι.Ν. Αγ. Δημητρίου, Ι.Ν. Αγ. Ιωάννη, Ι.Ν. Αγ. Ιωάννη Προδρόμου, Ι.Ν. Αγ. Παρασκευής, Ι.Ν. Παναγίας Επισκέψεως, Ι.Ν. Παναγίας Φανερωμένης)
- κτήρια της συνοικίας 'Βαρούσι' (Αρχοντικό Αναγνωστιάδη, Αρχοντικό Βογιάρου, Αρχοντικό Δίκου, Αρχοντικό Κυρνάσιου, Αρχοντικό Σιμή, Οικία 'Ζέρβα', Οικία 'Καραλή', Οικία 'Παπαλά', Οικία 'Τζάνα', Οικίες επί της οδού Αγ. Παρασκευής)
- βιομηχανικά κτήρια (Εργοστάσιο Τεγοπούλου, Εργοστάσιο Κλωτσοτήρα, Κέντρο Ιστορίας 'Κλιάφα', ΚΟΜΔΕ)
- νεοκλασικά κτήρια (Αρχοντικό Ζουρνατζή, Αρχοντικό Νακοπούλου, Καστρακίδειο Ίδρυμα, Κτήριο επί της Λογοθέτη, Κτήριο επί της Καποδιστρίου, Κτήριο Μπάρδα, Ξενοδοχείο 'Πανελλήνιον' και Ξενοδοχείο 'Πίνδος', Οικία Τσανάκα, Κτήριο 'Αυγέρη', Κτήριο 'Μουχτάρη', Κτήριο 'Τεγοπούλου')
- κτήρια 'επώνυμης αρχιτεκτονικής' (3^ο Δημοτικό Σχολείο, 5^ο Δημοτικό Σχολείο, κτήρια ΤΑΞΥΠ)

Σε ό,τι αφορά τα οικονομικά εργαλεία, ένα βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι ιδιοκτήτες κτηρίων κηρυγμένων ως μνημεία ή διατηρητέων είναι το αυξημένο κόστος συντήρησης, αποκατάστασης και επανάχρησής τους. Τα προϊόντα και η τεχνολογία υλικών, που αφορούν σε επεμβάσεις σε μνημεία είναι συχνά ακριβότερη σε σύγκριση με τα συμβατικά υλικά. Είναι αναγκαίο, λοιπόν, η πολιτεία να χρηματοδοτήσει τις εργασίες που αφορούν στη συντήρηση, αποκατάσταση και ενεργειακή αναβάθμισή τους, π.χ. με την παροχή προνομιακών δανείων, ώστε με τη βοήθεια της σύγχρονης τεχνολογίας τα παλιά κελύφη να μπορούν να διατηρήσουν τις υπάρχουσες χρήσεις και να φιλοξενήσουν νέες. Επιπλέον, η τοπική αυτοδιοίκηση μπορεί να απαλλάξει τους ιδιοκτήτες από την πληρωμή δημοτικών τελών, ή να θεσπίσει ευνοϊκά τιμολόγια στην περίπτωση που οι ιδιοκτήτες επιλέγουν να αποκαταστήσουν και να επαναχρησιμοποιήσουν εγκαταλελειμμένα κτήρια. Η ισχύουσα φορολογική ελάφρυνση των ιδιοκτητών, που έχουν στην κατοχή τους κτήρια χαρακτηρισμένα ως μνημεία, κινείται προς τη σωστή κατεύθυνση.

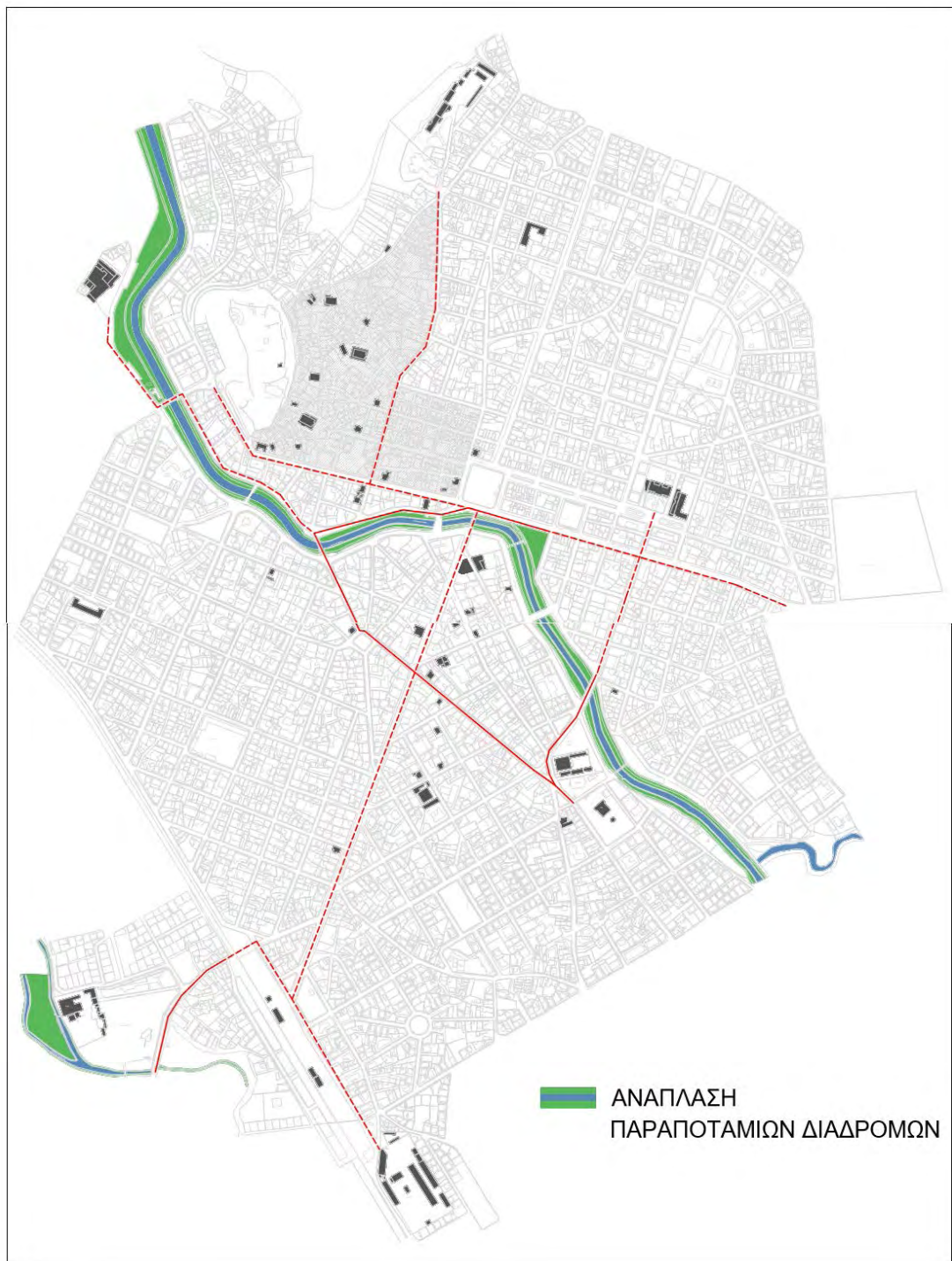
Σε ό,τι αφορά τις προτάσεις, που σχετίζονται με αστικές αναπλάσεις και αστικό ανασχεδιασμό, ο κύριος στόχος τέτοιων επεμβάσεων είναι η σύνδεση-δικτύωση των αρχιτεκτονικών μνημείων της πόλης, ώστε να γίνονται διακριτά όχι ως μεμονωμένα κτήρια, αλλά ως αναπόσπαστα μέρη ενός συστήματος, που να συνδέει, να αφηγείται και να προβάλλει τα χαρακτηριστικά τους στοιχεία, ξεδιπλώνοντας στο χώρο και στο χρόνο το αφήγημα της ιστορίας των Τρικάλων.

Η χωρική δικτύωση των μνημείων της πόλης μπορεί να επιτευχθεί με την οργάνωση δικτύου πεζοδρόμων και ποδηλατοδρόμων. Η πόλη των Τρικάλων με έκταση περιορισμένη και μορφολογία επίπεδη ενδείκνυται για την κυκλοφορία κατοίκων και επισκεπτών πεζή και με ποδήλατο. Καθώς το υπάρχον δίκτυο πεζοδρόμων περιορίζεται κατά κύριο λόγο στο κέντρο της πόλης και το υπάρχον δίκτυο ποδηλατοδρόμων είναι περιορισμένης έκτασης, προτείνεται η διαπλάτυνση του πεζοδρομίου με την ταυτόχρονη δημιουργία ποδηλατοδρόμου –νότια- κατά μήκος της οδού Ασκληπιού μέχρι και το Μύλο Ματσόπουλου, -ανατολικά- κατά μήκος της οδού Β.Τσιτσάνη ως τις εγκαταστάσεις της Σ.Μ.Υ. και κατά μήκος της οδού Βενιζέλου μέχρι και το Δικαστικό Μέγαρο, -δυτικά- κατά μήκος της οδού 25^{ης} Μαρτίου μέχρι το Βυζαντινό Κάστρο και – βόρεια- κατά μήκος της οδού Νικοτσάρα και Ματαραγκιώτου ως τις εγκαταστάσεις της πρώην ΤΑΧ.ΥΠ. Στρατού.



Χάρτης 8. Προτάσεις. (πηγή: ίδια επεξεργασία)

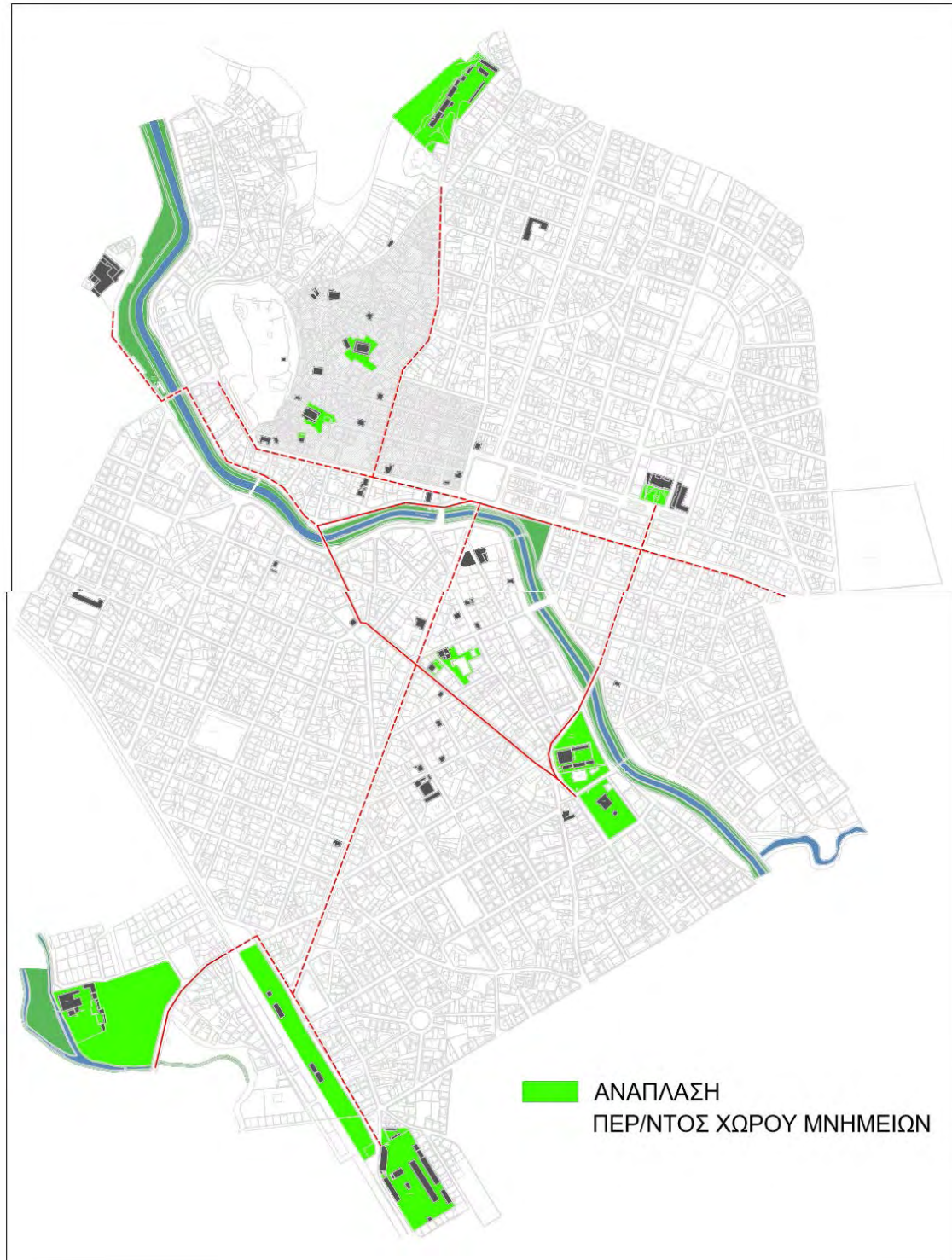
Κρίνοντας πως σημαντικά κτήρια /κτηριακά συγκροτήματα συνδέονται με το υδάτινο στοιχείο, καθώς το νερό ήταν απαραίτητο για τη λειτουργία τους (Τέμενος Οσμάν Σαχ, Οθωμανικό Λουτρό Φυλακών, Παλιό Χαμάμ, Μύλος Ματσόπουλου, Εργοστάσιο Κλωτσοτήρα) και για το λόγο αυτό κατασκευάστηκαν πλησίον των Ληθαίου και Αγιαμονιώτη ποταμών προτείνεται η ανάδειξη του υδάτινου στοιχείου της πόλης με την ανάπλαση των παραποτάμιων διαδρομών. Οι αναπλάσεις αυτές θα περιλαμβάνουν διαμορφώσεις χώρων πρασίνου, διαδρομών και στάσεων με κατάλληλες σημάνσεις των μνημείων και δημιουργία σημείων σχετικής πληροφόρησης.



Χάρτης 8. Προτάσεις. (πηγή: ίδια επεξεργασία)

Λαμβάνοντας υπόψη, κατ' αρχάς, πως η σύγχρονη θεώρηση για τα αρχιτεκτονικά μνημεία, περιλαμβάνει τοπία και όχι μεμονωμένα κτήρια και κατά δεύτερον πως τα μνημεία εντός της πόλης περικλείονται συνήθως από ακάλυπτη επιφάνεια οικοπέδου, που είναι ιδιαίτερα σημαντική για τις σύγχρονες πυκνοδομημένες πόλεις με τους ελάχιστους ελεύθερους, κοινόχρηστους χώρους -πρασίνου και

αναψυχής, προτείνεται στην περίπτωση των μνημείων, που αποτελούν δημόσια ιδιοκτησία, να αναβαθμιστούν οι αδόμητοι χώροι γύρω τους, να ενοποιηθούν όπου αυτό είναι δυνατό και να αποτελέσουν σε συνδυασμό με τους υπόλοιπους ελεύθερους δημόσιους χώρους, ενιαίο δίκτυο ελεύθερων χώρων με στόχο τη βελτίωση της ζωής στην πόλη.



Χάρτης 8. Προτάσεις. (πηγή: ίδια επεξεργασία)

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Τις τελευταίες δυο δεκαετίες παρουσιάζεται αυξανόμενο ενδιαφέρον για την Αρχιτεκτονική Κληρονομιά. Έχει διαπιστωθεί η αξία διατήρησής της και έχουν επισημανθεί τα πολλαπλά οφέλη –οικονομικά, πολιτιστικά, κοινωνικά, πολιτικά-, που απορρέουν από την προστασία και την ανάδειξή της.

Σε ό,τι αφορά την Αρχιτεκτονική Κληρονομιά της πόλης των Τρικάλων, από την ενδελεχή καταγραφή, συλλογή, ανάλυση και ταξινόμηση των στοιχείων, που αφορούν στα αξιόλογα κτήρια/κτηριακά συγκροτήματα/κτηριακά σύνολα της πόλης, καταδείχθηκε πως το αρχιτεκτονικό απόθεμα της πόλης είναι πλούσιο και αξιόλογο. Περιλαμβάνει κτίσματα διαφορετικής ιστορικής περιόδου, αρχιτεκτονικής κλίμακας, χρήσης, μορφολογίας και εμβέλειας, που συγκροτούν ένα ιδιαίτερα αξιόλογο σύνολο, το οποίο αφηγείται στο χώρο και στο χώρο την ιστορία της πόλης Τρικάλων. Κάποια από αυτά φιλοξενούν χρήσεις, ενώ άλλα είναι εγκαταλελειμμένα και μένει να αναδειχθούν.

Για την αποτελεσματικότερη προστασία και την περαιτέρω ανάδειξη της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς της πόλης στα πλαίσια αυτής της εργασίας προτάθηκαν μια σειρά από μέτρα, που απευθύνονται τόσο στους ιδιώτες, όσο και την πολιτεία και περιλαμβάνουν μέτρα οικονομικής ενίσχυσης, θέσπιση νομοθετικών πρωτοβουλιών, δράσεις δικτύωσης των μνημείων και προτάσεις αστικού ανασχεδιασμού.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αντωνίου Α. (2012) 'Σχολικά κτίρια του Μεσοπολέμου στη Θεσσαλία (Τρίκαλα): συμβολή στην προστασία της σύγχρονης αρχιτεκτονικής μας κληρονομιάς, στο 'Τρικαλινά' Ετήσιο Φιλολογικό Ιστορικό Λαογραφικό Λογοτεχνικό Περιοδικό Σύγγραμμα, Πρακτικά 9ου Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών, Τρίκαλα: (Φ.Ι.Λ.Ο.Σ) Τρικάλων, Τόμος 32^{ος}, 323-338.
- Γοσποδίνη Α., Μπεριάτος Η., Ράσκου Ε. (2007) 'Διαχείριση αρχιτεκτονικής κληρονομιάς: Η διαχρονική εξέλιξη των πολιτικών στην Ευρώπη και οι νέες προκλήσεις για την Ελλάδα' στο Α. Γοσποδίνη (επ.) Επιστημονικό Περιοδικό Αειχώρος, Ειδικό Τεύχος - Αφιέρωμα: 'Μεταβιομηχανική πόλη: Νέες Οικονομίες, χωρικοί μετασχηματισμοί και νέα τοπία', Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 146-173.
- Καραδήμου –Γερόλυμπου Α. (2006) 'Πόλεις της Θεσσαλίας στην περίοδο των οθωμανικών μεταρρυθμίσεων' στο Α. Δημόγλου (επ.) 'Θεσσαλία - Θέματα Ιστορίας (Α' Τόμος), Λάρισα: Ε.Τ.Ε.Δ.Κ. Θεσσαλίας, 99-132.
- Κατσόγιαννος Ν. (1998) 'Τωρινά και Περρασμένα και Τα Παλιά Στέκια των Τρικάλων (Τόμος Α').
- Κατσόγιαννος Ν. (2005) 'Τα Τρίκαλα και οι Συνοικισμοί τους', Λάρισα: Εκδόσεις Καρατάσιου.
- Κατσόγιαννος Ν. (2006) 'Η οδός Ασκληπιού άλλοτε και τώρα' Τρίκαλα: Εκδόσεις Κρούπη.
- Κλιάφα Μ. (1997) Τρίκαλα - Από τον Σεΐφουλλάχ ως τον Τσιτσάνη (Τόμος Α' 1881-1910), Οι μεταμορφώσεις μιας κοινωνίας όπως αποτυπώθηκαν στον τύπο της εποχής. Εκδόσεις Κέδρος.
- Κλιάφα Μ. (2010) 'Η επιχειρηματικότητα στα Τρίκαλα (1881-1960). Μια Παραγνωρισμένη Ιστορία'. Εκδόσεις DeGiorgio.
- Κόνσολα, Ν. (2006). 'Πολιτιστική Ανάπτυξη και Πολιτική'. Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Κουδούνη Α., (2014) 'Το θεσμικό πλαίσιο προστασίας των παραδοσιακών οικισμών. Επικαλύψεις αρμοδιοτήτων, αδυναμίες στη συστηματοποίηση κριτηρίων προστασίας και προβλήματα εφαρμογής' στην Ημερίδα 'Προστασία Παραδοσιακών Οικισμών & Σύγχρονος Αρχιτεκτονικός Σχεδιασμός' στο Δημοτικό Πνευματικό Κέντρο Καλαμάτας – «Πανταζοπούλειος Λαϊκή Σχολή», 11 Οκτωβρίου 2014.
- Κουκούλας Ν., Παιδή Ν., Παπαϊωάννου Ι., Χρονάκη Μ. (2016) 'Διερεύνηση του φαινομένου της αστικής συρρίκνωσης στην πόλη των Τρικάλων', Εργασία στο πλαίσιο του μαθήματος: Αστική ανάπτυξη και αναγέννηση οικονομικά και δημογραφικά συρρικνούμενων περιοχών, Π.Μ.Σ. 'Αστική Ανάπτυξη και Ανάπτυξη', Βόλος.

Λένος Ν. (2003) 'Ελληνική Πολιτιστική Κληρονομιά: Α. Δημόσια Πολιτική και Εθνικές Πρωτοβουλίες Προστασίας και Διαχείρισης στο πλαίσιο της Διεθνούς Κοινότητας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης. (Νομοθετικό - Επιχειρησιακό πεδίο) Β. Προτάσεις εφαρμογής και ανασχεδιασμού' Επιστημονική Ημερίδα Ανακοινώσεων των Διπλωματικών Εργασιών των αποφοίτων του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών 'Κράτος και Δημόσια Πολιτική' Ακαδ.έτος : 2001-2002 .

Λώλης Θ. (2003). 'Εν Τρικάλοις', Τρίκαλα: Εκδόσεις Γένεσις.

Μαντζανά Κ. (1988) 'Μεταβυζαντινοί Ναοί της πόλεως των Τρικάλων'. Πρακτικά 1^{ου} Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Τρίκαλα –Καλαμπάκα –Μετέωρα), Τρίκαλα 6-8/11/1987, Τρίκαλα: Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων, 319-340.

Μωυσιάδης Α. (2014) 'Το κτίριο του Δημοτικού Λαογραφικού Μουσείου Τρικάλων. Μια ιστορική και κατασκευαστική προσέγγιση'. Πρακτικά 10^{ου} Συμποσίου Τρικαλινών Σπουδών (Φιλολογία – Ιστορία –Αρχαιολογία – Λαογραφία – Αρχιτεκτονική), Τρίκαλα 31 Οκτωβρίου – 2 Νοεμβρίου 2016.

Τζάμου Κ., Γεωργιάδη Β. (2012) 'Ο αρχιτέκτων Βασίλειος Κουρεμένος στα Τρίκαλα του Μεσοπολέμου', στο 32ο Τόμο του Επιστημονικού Περιοδικού 'Τρικαλινά', Τρίκαλα: Φ.Ι.Λ.Ο.Σ. Τρικάλων, 309-322.

Τσαούσης Κ., Σακκάς Γ. (2009) 'Η Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς στην Ευρωπαϊκή Ένωση' Πτυχιακή Εργασία στο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Πειραιά, Σχολή Τεχνολογικών Εφαρμογών, Τμήμα Πολιτικών Δομικών Έργων.

Τσαπάλα – Βαρδούλη Φ. (2005) Τα Νεοκλασικά των Τρικάλων. Το σκηνικό μιας μεταμόρφωσης, στα 'Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας' (επ.) Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης: Ο Νεοκλασικισμός στη Θεσσαλία, μέσα 19^{ου} αιώνα – 1920, Λάρισα: Υπουργείο Πολιτισμού – Υπηρεσία Νεωτέρων Μνημείων & Τεχνικών Έργων Θεσσαλίας, 41-55.

Χατζηνώτα Α. (2009) Σημειώσεις Θ' Κύκλου σεμιναρίων μικρής διάρκειας του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδας – Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας με Θέμα: Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς. Σεπτέμβριος – Οκτώβριος 2009.

Χαστάογλου Β. (2005) Ο σχεδιασμός των Θεσσαλικών πόλεων μετά το 1881: Πολεοδομικά πρότυπα και εκσυγχρονιστικές επιδιώξεις, στα 'Λαογραφικό Ιστορικό Μουσείο Λάρισας' (επ.) Πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης: Ο Νεοκλασικισμός στη Θεσσαλία, μέσα 19^{ου} αιώνα – 1920, Λάρισα: Υπουργείο Πολιτισμού – Υπηρεσία Νεωτέρων Μνημείων & Τεχνικών Έργων Θεσσαλίας, 41-55.

Χαστάογλου Β. (2006) 'Οι θεσσαλικές πόλεις πριν και μετά το 1881: Η παραδοσιακή πόλη και ο πολεοδομικός εκσυγχρονισμός της' στο Α. Δημόγλου (επ.) 'Θεσσαλία - Θέματα Ιστορίας (Α' Τόμος), Λάρισα: Ε.Τ.Ε.Δ.Κ. Θεσσαλίας, 169-200.

Χριστοφίδου Α. (2002) Το Θεσμικό Πλαίσιο του ΥΠΠΟ για την προστασία των μνημείων. Πρακτικά του 10^{ου} Πανελληνίου Αρχιτεκτονικού Συνεδρίου: Η Αρχιτεκτονική και η ελληνική πόλη στον 21^ο αιώνα. Αθήνα: Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας 2002, 683-698.

Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2014) Ανακοίνωση της Επιτροπής προς το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, το Συμβούλιο, την Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή και την Επιτροπή των Περιφερειών: Προς μια ολοκληρωμένη προσέγγιση της πολιτιστικής κληρονομιάς της Ευρώπης.

Graham B. (2002) 'Heritage as Knowledge: Capital of Culture?' Urban Studies Vol. 39, No 5-6, pages 1003-1017.

Veldpaus L., Pereiea Roders A., Colenbrander B. (2013) 'Urban heritage: Putting the Past into the Future' The Historic Environment Vol. 4, No. 1, 3-18.

Philippson A. (2014) 'Θεσσαλία και Ηπειρος' Τρίκαλα: Φ.Ι.Λ.Ο.Σ.

ΠΗΓΕΣ ΣΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

www.academia.edu

www.culture.gr Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

www.estia.minenv.gr

www.et.gr Εθνικό Τυπογραφείο

www.google.gr/maps

www.hellenicparliament.gr Βουλή των Ελλήνων

www.jessicafund.gr

www.kliafa.gr Κέντρο Ιστορίας και Πολιτισμού 'Κλιάφα'

www.listedmonuments.culture.gr

www.statistics.gr Ελληνική Στατιστική Αρχή

www.trikalacity.gr

<http://gis.ktimanet.gr/wms/ktbasemap/default.aspx> Εθνικό Κτηματολόγιο

<https://en.unesco.org>

<http://ergotexniki.blogspot.gr>

<http://odysseus.culture.gr> Κόμβος Οδυσσέας του ΥΠ.ΠΟ.Α.

<http://tovaltino.blogspot.gr> Ηλεκτρονική Εφημερίδα του Βαλτινού